

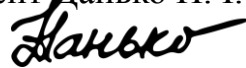
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Навчально-науковий інститут «Каразінський інститут міжнародних відносин та
туристичного бізнесу»
Кафедра світової політики, дипломатії та туристичного бізнесу

Кваліфікаційна магістерська робота

**на тему: «ТУРИЗМ ПАМ'ЯТІ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ДОСВІД ЗАХІДНИХ БАЛКАН
ТА УКРАЇНИ »**

Виконав: студент 6 курсу, групи УТ-61
Спеціальності 242 «Туризм і рекреація» Фісун
Дар'я Юріївна
Керівник: к.е.н., доц. Парфіненко А. Ю.

Рецензент: к.е.н., доцент Данько Н. І.

Підсумкова оцінка:

за національною шкалою: _____
кількість балів: _____

Голова Екзаменаційної комісії

(підпис)

(прізвище та ініціали)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Факультет «Каразінський інститут міжнародних відносин та туристичного бізнесу».
Кафедра світової політики, дипломатії та туристичного бізнесу

Рівень вищої освіти (освітньо-кваліфікаційний рівень) другий (магістерський)

Напрямок підготовки _____

Спеціальність «Міжнародний туристичний бізнес»

ЗАТВЕРДЖУЮ

завідувач кафедри туристичного
бізнесу та країнознавства
Доц. Парфіненко А.Ю.

“ _____ ” _____ 2025 року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ МАГІСТЕРСЬКУ РОБОТУ (ПРОЕКТ)
Фісун Дар'я Юріївна

(прізвище, ім'я, по батькові студента)

Тема роботи: Туризм пам'яті як інструмент формування національної ідентичності
досвід Західних Балкан та України

керівник роботи Парфіненко Анатолій Юрійович, к.е.н., доц.

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом по університету від “09”.02.2025 року 0210-05/2088

2. Строк подання студентом роботи 16.11.2025 р.

3. Перелік питань, які потрібно розробити

охарактеризувати туризм як об'єкт дослідження та його роль в соціально-економічній та політичній системах, дати визначення туризму пам'яті та його ролі у формуванні національної ідентичності в постконфліктному суспільстві, проаналізувати соціально-економічний профіль країн Західних Балкан, оцінити хорватську модель підтримки туризму пам'яті, вивчити туризм пам'яті в Боснія і Герцеговини, охарактеризувати конфліктні наративи та політизацію пам'яті через туризм в Сербії та Косово, оцінити словенську модель туристичного розвитку, проаналізувати проблеми та виклики збереження пам'яті в Україні, запропонувати авторську цифрову платформу туризму пам'яті та її потенціалу у формуванні національної ідентичності, оцінити перспективи становлення туризму пам'яті як чинника зміцнення національної ідентичності у післявоєнній Україні.

4. План роботи

№ з/п	Назви етапів роботи
1	Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТУРИЗМУ ПАМ'ЯТІ ТА ЙОГО РОЛІ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
2	Розділ 2. РОЛЬ ТУРИЗМУ ПАМ'ЯТІ В ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДЕРЖАВ ЗАХІДНИХ БАЛКАН
3	Розділ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ

5. Дата видачі завдання 09.02.2025 р.

Студент

підпис

Керівник роботи

підпис

Д.Ю.Фісун

ініціали, прізвище

А.Ю.Парфінєнко

ініціали, прізвище

АНОТАЦІЯ

Фісун Д.Ю. Туризм пам'яті як інструмент формування національної ідентичності: досвід Західних Балкан та України

У дипломній роботі досліджено туризм пам'яті та його ролі у формуванні національної ідентичності в постконфліктному суспільстві. Проаналізовано соціально-економічний профіль країн Західних Балкан. Оцінено хорватську модель підтримки туризму пам'яті, а також Боснії і Герцеговини, Сербії, Косово та Словенії. Проаналізовано проблеми та виклики збереження пам'яті в Україні. Запропонована авторська цифрова платформу туризму пам'яті та оцінено перспективи становлення туризму пам'яті як чинника зміцнення національної ідентичності у післявоєнній Україні.

ANNOTATION

Fisun D. Memory Tourism as an Instrument of National Identity Formation: The Experience of the Western Balkans and Ukraine

The diploma thesis examines memory tourism and its role in shaping national identity in post-conflict societies. The socio-economic profile of the Western Balkan countries is analyzed. The Croatian model of supporting memory tourism is evaluated, as well as the experiences of Bosnia and Herzegovina, Serbia, Kosovo, and Slovenia. The study also analyzes the key problems and challenges of memory preservation in Ukraine. An author-designed digital platform for memory tourism is proposed, and the prospects for the development of memory tourism as a factor in strengthening national identity in post-war Ukraine are assessed.

ЗМІСТ

Вступ

Розділ 1.	ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТУРИЗМУ ПАМ'ЯТІ ТА ЙОГО РОЛІ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	
1.1	Соціально-економічна сутність туризму як чинника формування іміджу держави.....	6
1.2	Туризм пам'яті та його роль у формуванні національної ідентичності в постконфліктному суспільстві.....	10
1.3	Соціально-економічний профіль країн Західних Балкан.....	18
Розділ 2.	РОЛЬ ТУРИЗМУ ПАМ'ЯТІ В ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДЕРЖАВ ЗАХІДНИХ БАЛКАН	
2.1	Хорватська модель підтримки туризму пам'яті.....	27
2.2	Боснія і Герцеговина: туризм пам'яті між примиренням і травмою.....	33
2.3	Конфліктні наративи та політизація пам'яті через туризм в Сербії та Косово.....	41
2.4	Словенська модель туристичного розвитку: нове позиціонування та стратегія сталого зростання.....	46
Розділ 3.	ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ	
3.1	Проблеми та виклики збереження пам'яті в Україні.....	51
3.2	Проектування авторської цифрової платформи туризму пам'яті та її потенціал у формуванні національної ідентичності.....	58
3.3	Перспективи становлення туризму пам'яті як чинника зміцнення національної ідентичності у післявоєнній Україні.....	71

Висновки

Список використаних джерел

Додатки

ВСТУП

У XXI столітті туризм перетворився на потужний інструмент соціально-економічного та політичного розвитку, який впливає не лише на економіку, а й на ідеологічні процеси, пам'ять суспільства та формування національної ідентичності. Особливої ваги ці процеси набувають у країнах, що пережили збройні конфлікти, де відновлення охоплює не лише інфраструктуру, а й глибші рівні, а саме : колективну пам'ять, міжнаціональні відносини, символічний простір та ідентичність. У цьому контексті туризм пам'яті — новітній напрям, який базується на відвідуванні місць історичних трагедій, боротьби та пам'яті, він відіграє дедалі важливішу роль як у процесах примирення, так і в побудові нових наративів національного буття.

Україна, з початком збройної агресії росії у 2014 році та її ескалацією у 2022 році, опинилася у ситуації, коли відновлення держави потребує комплексного підходу: не лише у сфері безпеки, економіки чи інфраструктури, а й у символічній сфері, такі як пам'яті, культури та національної самосвідомості. У цих умовах туризм пам'яті може стати інструментом переосмислення національного наративу, вшанування жертв та героїв, формування нових маршрутів національної гордості, а також створення позитивного, гідного образу України у світі.

Приклади країн Західних Балкан, зокрема Хорватії, Боснії і Герцеговини, Сербії та Косово, які пройшли крізь криваві конфлікти 1990-х років, показують, що туризм пам'яті може стати не лише джерелом економічної вигоди, а й потужним інструментом переосмислення ідентичності, політики пам'яті, примирення та зовнішнього позиціонування держави. Досвід цих країн є надзвичайно релевантним для України, яка вже зараз формує свою «карту пам'яті» — від музеїв війни та меморіалів до місць героїчного спротиву та цивільної самопожертви.

Актуальність теми зумовлена необхідністю осмислити роль туризму пам'яті у формуванні української ідентичності у військовий та повоєнний

період, розробити ефективні підходи до збереження та популяризації пам'яті, а також інтегрувати українські приклади у ширший контекст світового постконфліктного туризму.

Об'єктом дослідження є туристична сфера країн Західних Балкан, як складова формування національної ідентичності.

Предметом дослідження є вплив туризму пам'яті на формування моделей національної ідентичності та соціальної політики в Україні та країнах Західних Балкан.

Метою роботи є виявлення ролі туризму пам'яті у формуванні національної ідентичності на прикладі країн Західних Балкан та України.

Завдання дослідження:

- охарактеризувати туризм як об'єкт дослідження та його роль в соціально-економічній та політичній системах ;
- дати визначення туризму пам'яті та його ролі у формуванні національної ідентичності в постконфліктному суспільстві;
- проаналізувати соціально-економічний профіль країн Західних Балкан
- оцінити хорватську модель підтримки туризму пам'яті;
- вивчити туризм пам'яті в Боснія і Герцеговини;
- охарактеризувати конфліктні наративи та політизацію пам'яті через туризм в Сербії та Косово;
- оцінити словенську модель туристичного розвитку;
- проаналізувати проблеми та виклики збереження пам'яті в Україні ;
- запропонувати авторську цифрову платформу туризму пам'яті та її потенціалу у формуванні національної ідентичності;
- оцінити перспективи становлення туризму пам'яті як чинника зміцнення національної ідентичності у післявоєнній Україні;

Стан дослідження теми. Геополітичні аспекти розвитку туризму мають відображення у дослідженнях Р. Батлера та В. Сантикул, П. Бернса та М. Новеллі, О. Муфакарі та Я. Келлі, С. Вебстера та С. Іванової. О.Бірюкової,

О.Брусиловської, М.Миронової, О.Чумаченко, О.Хрящевської, D.Beshev, F.Bieber, J.Dzankic, F.Feyerabend, L.Hänsel, D.Pavlicevic, Z.Petrovic, N.Tzifakis та ін.

Значний внесок у вивчення даної теми внесли також науковці кафедри туристичного бізнесу, а саме: Парфіненко А. Ю, у таких роботах як «Балканський вимір європейської безпеки в світлі геостратегій ключових міжнародних гравців Сходу та Заходу » а також ««Війна і мир» українського туризму: вплив геополітичних чинників на туристичний процес в Україні»

Інформаційною базою дослідження слугували матеріали Всесвітньої туристичної організації (ЮНВТО), World Travel & Tourism Council (WTTC), Державного агентства розвитку туризму України, Державної служби статистики Україн. У роботі також використано матеріали меморіальних центрів і музеїв Західних Балкан (Меморіальний центр Вуковара, Музей Вітчизняної війни в Карловаці, Меморіальний центр ромів в Уштиці), аналітичні звіти WTTC щодо економічного впливу туризму, статистичні онлайн-ресурси, а також електронні публікації та інтернет-статті, присвячені збереженню історичної пам'яті та розвитку туризму в постконфліктних суспільствах.

Методи дослідження: загальнонаукові методи логіки, методи системності, історизму, компаративного аналізу, спеціальнонаукові методи економічного, статистичного аналізу, методи туризмології, як науки, що комплексно та системно досліджує туризму як соціально-економічне та політичне явище.

Структура роботи: робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків та 20 рисунків, 7 таблиць. Загальний обсяг роботи становить 91 сторінка. Список використаної літератури включає 54 найменувань, з яких 27 електронні публікації.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТУРИЗМУ ПАМ'ЯТІ ТА ЙОГО РОЛІ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

1.1. Соціально-економічна сутність туризму як чинника формування іміджу держави

Згідно визначення даного Міжнародною конференцією із статистики подорожей і туризму (Оттава, 1991 р.) та схваленого Всесвітньою туристичною організацією (ВТО) «туризмом вважається діяльність осіб, які подорожують і перебувають у місцях, що знаходяться за межами їхнього звичайного середовища протягом періоду, що не перевищує одного року підряд, з метою відпочинку, діловими та іншими цілями».

У законі України «Про туризм» читаємо: «туризм – тимчасовий виїзд особи з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці перебування» [1].

Туризм є важливою складовою сучасного суспільства, яка сприяє культурному обміну, економічному розвитку та соціальному благополуччю. Він дозволяє людям відкривати нові місця, знайомитися з різними культурами та розширювати свій світогляд. Водночас, туризм впливає на розвиток інфраструктури, створення робочих місць та підвищення якості життя в регіонах.

У науковій літературі застосовуються різноманітні підходи до класифікації туристичної діяльності. Відомий український географ і туризмознавець М. Крачило виділяє класи, форми та види туризму. Залежно від характеру туристичних потоків, він визначає два класи: внутрішній (національний) та іноземний. Форми туризму вчений виокремлює за такими ознаками: характером організації (плановий або організований та самодіяльний або неорганізований), тривалістю подорожі (короткотривалий

та довготривалий), інтенсивністю туристичних потоків (постійний та сезонний).[29]

Міжнародний туризм – це індустрія або галузь економіки, яку утворює система сервісних підприємств, передусім, засобів розміщення та об’єктів харчування, закладів розважального, пізнавального, ділового, оздоровчого та ін. призначення, туроператорів та турагентів, екскурсійних бюро, а також виробничих, транспортних, торгових підприємств, призначених для задоволення попиту на туристичні товари і послуги.

З огляду на багатовимірний характер туристичної діяльності, важливо розглядати туризм і як потужний економічний сектор, що інтегрується у світове господарство.

Дані World Travel & Tourism Council свідчать, що упродовж 2021–2024 років туризм показав себе як один із ключових секторів світової економіки. Починаючи з 2021 року, внесок сфери подорожей і туризму у світовий валовий внутрішній продукт демонструє стале зростання, відображаючи адаптацію галузі до нових глобальних умов та трансформацію туристичних моделей. Уже у 2024 році сукупний внесок туризму перевищив допандемічний рівень, підтверджуючи його структурну роль у світовій економіці. Довгострокові прогнози свідчать про збереження високого потенціалу туристичної галузі. Очікується, що до 2034 року обсяг внеску сфери подорожей і туризму у світовий ВВП може сягнути близько 16 трлн дол. США, що відповідатиме приблизно 12–13 % глобального валового продукту, що підкреслює його роль як важливого чинника економічного розвитку, міжнародної комунікації та формування образу держав на глобальному рівні.

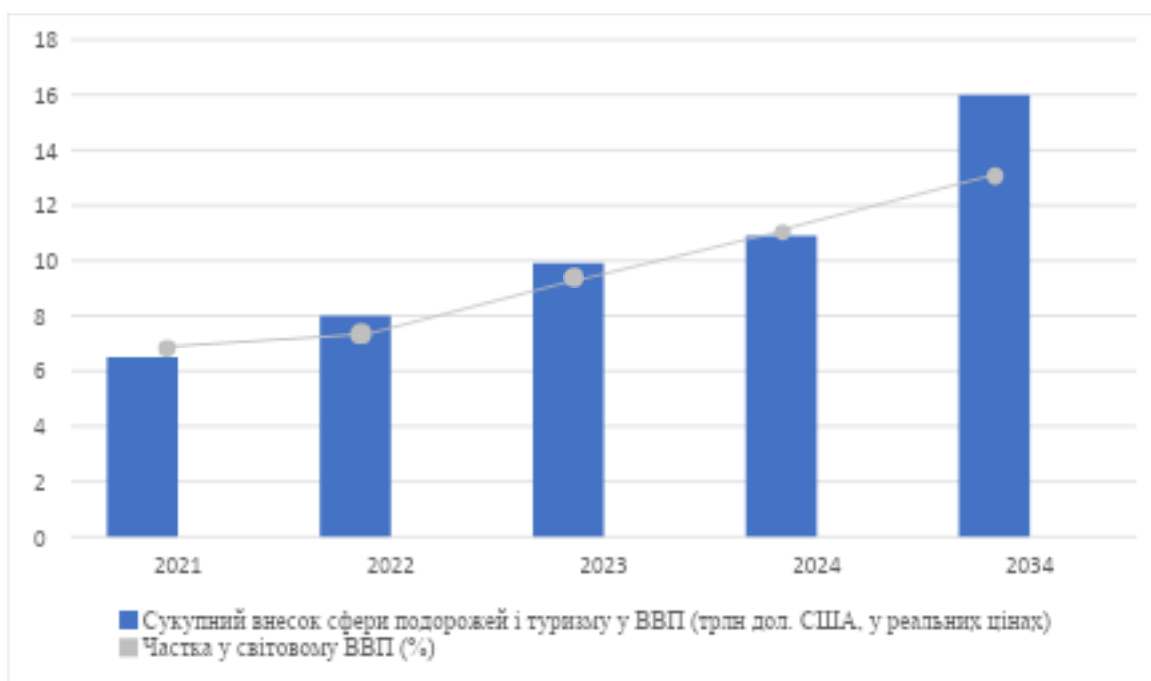

Рис. 1.1. Внесок сфери подорожей і туризму у ВВП світу у 2019–2034 рр.
Джерело: *Travel and Tourism at a Turning Point: Principles for Transformative Growth, 2025*

Розвиток туристичної сфери відбувається в умовах складного та багатофакторного середовища. У сучасній системі міжнародних відносин туризм дедалі частіше розглядається не лише як економічна галузь, а як важливий інструмент дипломатії та міжкультурної комунікації. Туристичні потоки забезпечують безпосередній контакт між представниками різних країн, сприяючи формуванню взаєморозуміння, довіри та позитивного сприйняття держави на міжнародній арені. На відміну від традиційних дипломатичних механізмів, туризм діє на неформальному рівні, впливаючи на масову свідомість через особистий досвід відвідувачів.

Туризм як чинник дипломатії функціонує передусім у межах концепції «м'якої сили», оскільки формує привабливий образ країни шляхом демонстрації її культури, історичної спадщини, соціальних цінностей та сучасних наративів. Культурні, історичні та меморіальні об'єкти стають просторами символічної комунікації, у межах яких держава транслює власне бачення минулого та теперішнього. У цьому контексті туризм виступає

інструментом культурної дипломатії, що сприяє зміцненню міжнародного іміджу держави.

Імідж країни є узагальненим уявленням про її цінності, культуру, історичний досвід і рівень довіри з боку міжнародної спільноти. Він формується під впливом реальних характеристик території, комунікаційних стратегій, культурно-історичного досвіду туристів і визначає конкурентоспроможність дестинації.

Порівняльний аналіз індексних показників Global Soft Power Index свідчить, що культура, міжнародна репутація та дипломатичні зв'язки є ключовими складовими міжнародного іміджу держави. США демонструють найвищі значення за всіма розглянутими показниками, що відповідає їхній ролі глобального політичного та економічного лідера.

Португалія займає проміжну позицію, поєднуючи помірний рівень міжнародного впливу з розвиненим туристичним сектором. Саме туризм, зокрема культурний та історичний, компенсує обмежені політичні ресурси держави, сприяючи формуванню стабільного іміджу країни на глобальному рівні.

Україна, перебуваючи у стані воєнно-політичної трансформації, має нижчі показники м'якої сили, що обмежує її туристичну привабливість у традиційному розумінні.

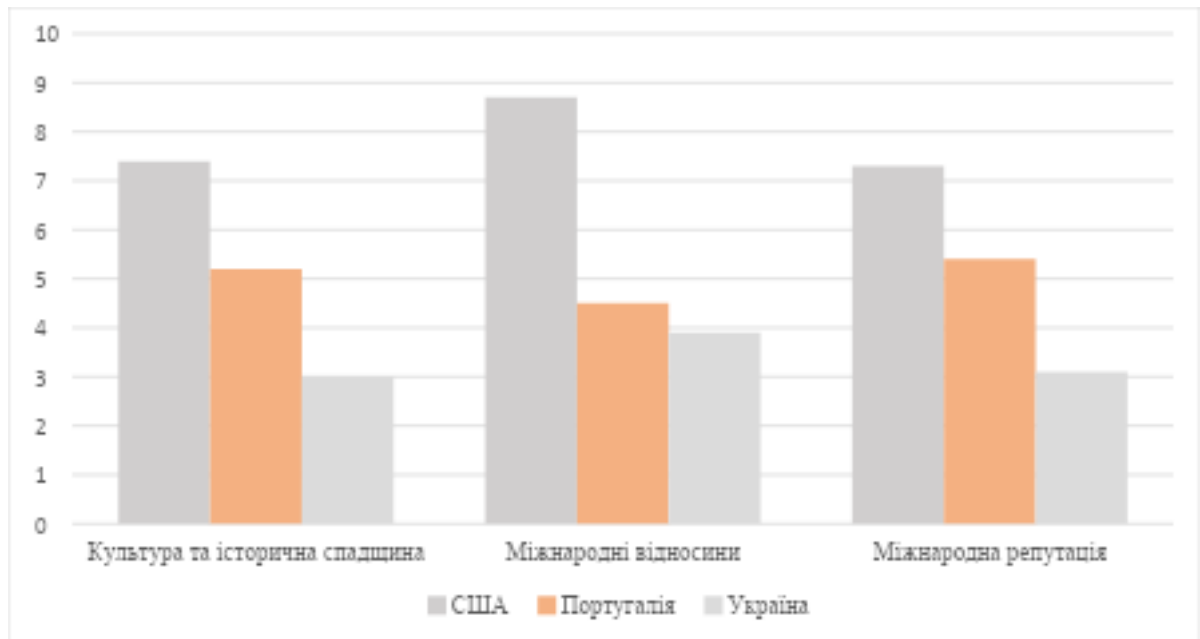

Рис. 1.2. Порівняльна оцінка складових м'якої сили держав у контексті культурної та туристичної дипломатії (індексні бальні показники, 0–10)

Джерело: Brand Finance, Global Soft Power Index 2024

Через культуру, історичну пам'ять та туристичні практики країни здатні транслювати власні національні наративи, формувати позитивний міжнародний імідж і зміцнювати свою позицію у світовому політичному та гуманітарному просторі.

Особливе місце у дипломатичному вимірі туризму посідає туризм пам'яті, який апелює до колективного історичного досвіду та національної ідентичності.

1.2. Туризм пам'яті та його роль у формуванні національної ідентичності в постконфліктному суспільстві

Туризм і війна мають дуже широкий спектр відносин, включаючи політичні, психологічні, економічні та ідеологічні фактори на різних рівнях і в різних політичних та географічних контекстах.

Річард Батлера та Вентані Сунтикул одні з перших, розглянули взаємозв'язки між війною та туризмом. У своїй збірці «Tourism and War», що побачила світ у 2013 році, Батлер та Сантикул вказують на те, що туризм, зазвичай розгляданий як сфера, що потребує миру для свого розвитку.

Традиційно туризм пов'язується з відпочинком, у той час як війна представляє собою протилежність цій ідейній сфері. Дослідники цієї теми, визначають їхню взаємодію як складний феномен, який викликає сумнів у простій концепції того, що війна та туризм завжди є взаємозапереченням. Збірка розглядає різні приклади, починаючи з середньовіччя і закінчуючи нашим часом, які розкривають складний взаємозв'язок між туризмом і війною в різних регіонах світу, включаючи Тихий океан, Європу, Близький Схід, Північну Америку, Африку та Південно-Східну Азію, та показують різноманітні способи їх взаємодії [22].

Таким чином, війна не лише впливає на туристичні процеси як фактор нестабільності, але й створює умови для виникнення нових форм туризму, зокрема пов'язаних з осмисленням минулого, пам'яттю та ідентичністю.

До питання формування національної ідентичності зверталися численні дослідники. Розглядаючи чинники, що визначають цей процес, науковці найчастіше виокремлювали мову та міфологізоване уявлення про історичне минуле. Окрім цього, аналізувалися такі складові, як спільність території, релігійні уявлення, традиції й повсякденні звички. Водночас п'ята складова, визначена Е. Смітом, – внутрішній туризм із його комунікаційним потенціалом, здатністю забезпечувати полілог між жителями різних регіонів і руйнувати стереотипи взаємного сприйняття, розглядається нині як новий напрям аналітики.

У науковому дискурсі розрізняють два різновиди національної ідентичності: культурну та громадянсько-політичну. До ключових елементів культурної ідентичності зазвичай відносять спільність традицій, мови, території проживання, релігії, звичаїв та історичного досвіду. Основу політичної ідентичності становлять такі компоненти, як наявність політичної свідомості в громадян та їхня рівність перед законом.

Сьогодні існує два основні підходи до трактування поняття «національна ідентичність»: примордіалістський (східний, або етнічний) та конструктивістський (західний, або громадянський). Перший виходить із

того, що націєтворчі процеси виникають природним шляхом і ґрунтуються на історично сформованих традиціях. Другий же стверджує, що нація є результатом штучного, цілеспрямованого формування спільності та єдності.

У цьому контексті туристична подорож постає як важливий інструмент формування ідентичності. Туристична подорож, яка відкриває для людини специфічний спосіб освоєння світу, впливає на процес формування та конструювання її ідентичності. Для мандрівника реальна ідентичність проявляється через накопичення досвіду, пов'язаного з пережитими маршрутами та пройденими локаціями. З погляду туриста, особистість насамперед постає як сукупність просторових вражень і результатів власних подорожей.

Варто також підкреслити низку характеристик туризму, які сприяють процесу конструювання ідентичності та усвідомлення національної належності:

- Туризм поєднує можливість пізнання, здобуття нової інформації, навчання з відпочинком, відновленням сил і соціальною взаємодією.
- Туризм є природною та невимушеною формою міжособистісного спілкування.

Особливе місце в цьому процесі займає феномен культури пам'яті, з яким тісно пов'язаний туризм пам'яті. На відміну від інших споріднених меморіальних практик (колективної чи культурної пам'яті, комеморацій, історичних уявлень тощо), культура пам'яті досі залишається недостатньо опрацьованою і слабо представленою в сучасному науковому дискурсі.

Для кращого розуміння суті цього феномену варто звернутися до ключових досліджень у цій галузі. Австралійська дослідниця А. Парр тлумачила культуру пам'яті крізь призму травматичного досвіду суспільства. На її переконання, зародження будь-якої культури пам'яті пов'язане з внутрішньою потребою людей зберігати найбільш драматичні спогади, які об'єднують і зміцнюють спільноту; а сама меморіальна культура є способом

участі культури у формуванні, систематизації й просторово-часовому впорядкуванні колективної пам'яті (Парр, 2008, с. 15).

У цьому ж контексті слушною видається позиція Е. Коена, котрий наголошував, що зростання інтересу до туризму пам'яті сучасного суспільства зумовлене не лише травматичною природою історичної спадщини, успадкованої від попередніх поколінь, але й актуальною кризою ідентичності (Коен, 2015, с. 197).

Поняття культури пам'яті тісно пов'язане з концептом «місць пам'яті», який увійшов у науковий обіг у другій половині XX ст. завдяки французькому історику П. Нора. Під «місцями пам'яті» він розумів найбільш символічні носії колективної пам'яті – архіви, бібліотеки, Пантеон, Тріумфальну арку, словник Ларусса, стіну Комунарів тощо (Нора (ред.), 1984).

Світове поширення меморіального туризму, пов'язаного з місцями пам'яті, можна розглядати як один з проявів такого «глобального простору пам'яті», що формується під впливом глобальної геополітики, мобільності, економічних процесів, масової культури та широкого розвитку туризму.

Ці підходи сприяють формуванню нового бачення військової пам'яті, що відходить від патріотичної, агресивної й мілітаризованої перспективи.

Практичним втіленням туризму пам'яті є маршрути пам'яті, що базуються на важливих історичних подіях та особистостях, які формували історію країн і народів. Вони пропонують унікальний підхід до пізнання історії, оскільки відвідувачі мають змогу безпосередньо «доторкнутися» до історичних місць і глибше усвідомити значення минулих подій. Дослідники зазначають, що такий підхід сприяє більш глибокому розумінню історичних фактів і процесів порівняно з традиційними освітніми методами.

Туризм пам'яті передбачає подорожі до місць, пов'язаних зі смертю, трагедіями або історичними стражданнями. До таких DESTИНАЦІЙ належать, зокрема, поля битв, меморіали, в'язниці та зони катастроф. Туристи відвідують ці локації з метою вивчення історії, вшанування пам'яті жертв або осмислення важливих подій, що там відбувалися. Цей вид туризму

демонструє стале зростання глобального інтересу. Так, Національний військовий парк Геттісберг щорічно відвідують майже один мільйон туристів. Це місце, відоме своєю ключовою роллю в Громадянській війні США та численними легендами, ілюструє, як історична глибина й елементи культурної міфології здатні привертати значну туристичну увагу.

Цільова аудиторія туризму пам'яті є різноманітною, проте окремі дослідження засвідчують високий рівень зацікавленості серед громадян США. Так, за результатами опитування Passport Photo Online, 82% американців відвідали щонайменше один об'єкт туризму пам'яті. Основними мотивами таких подорожей є пізнавальний інтерес (52%) та прагнення вшанувати пам'ять жертв історичних трагедій (47%). До найбільш відвідуваних локацій належать Національний меморіал Перл-Гарбор (45%), меморіальний комплекс Ground Zero (44%) та Паризькі катакомби (43%).

У контексті диференціації туристичного продукту оператори туризму пам'яті дедалі активніше впроваджують поглиблені історичні інтерпретації та інтерактивні формати взаємодії з відвідувачами. Такі підходи дозволяють виокремити туризм пам'яті серед традиційних туристичних напрямів і задовольнити запит аудиторії, зацікавленої у ґрунтовному та рефлексивному осмисленні історичних подій.

Очікується, що обсяг глобального ринку туризму пам'яті досягне близько 40,2 млрд дол. США у 2033 році, порівняно з 29,6 млрд дол. США у 2023 році, із середньорічним темпом зростання (CAGR) 3,1% у прогностичному періоді 2024–2033 рр.

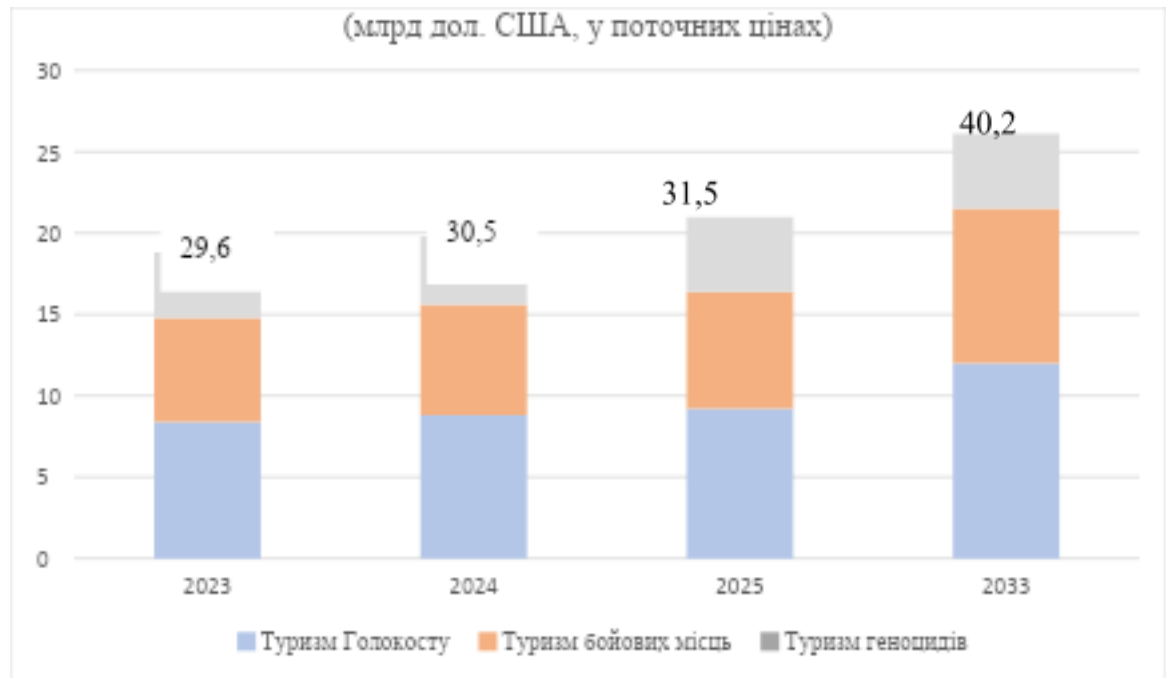

Рис 1.3. Оціночні показники за ключовими сегментами туризму пам'яті

Складено автором на основі [41]

Оцінка обсягів окремих сегментів ринку темного туризму у 2023–2033 рр. здійснена на основі візуального аналізу прогнозної структурної діаграми Global Dark Tourism Market (market.us, 2024), з урахуванням пропорційного співвідношення між сегментами туризму Голокосту, бойових місць та геноцидів. Вже у 2023 році сегменти, безпосередньо пов'язані з травматичною пам'яттю, формували понад половину всього ринку dark tourism. Туризм Голокосту та геноцидів демонструє стабільне довгострокове зростання, що свідчить про посилення ролі меморіальних практик у глобальному туризмі. Ці сегменти є інфраструктурною основою туризму пам'яті як інструменту формування національної ідентичності та міжнародного діалогу.

Отже, туризм пам'яті спрямовує індивідуальних відвідувачів або групи через місця особливого історичного значення, забезпечуючи ознайомлення з подіями, культурною спадщиною та постатями національної історії через особисті розповіді й спогади.

Інтерпретація подій війни в межах туризму пам'яті нерідко набуває значення етнополітичного маркера: відвідування певного музею або участь у

комеморативному заході може сприйматися не лише як акт пізнання, а й як форма символічного вибору або політичної позиції. У цьому сенсі туризм пам'яті не просто транслює історичні наративи, а й відтворює межі спільнот, у яких образ «іншого» часто формується крізь призму відповідальності, провини або протистояння, а не співіснування.

Меморіальні простори можна розглядати як символічні «карти» пам'яті, у межах яких відбувається постійне змагання за видимість, легітимність і вплив. Різні наративи війни, закріплені у музеях, пам'ятниках і комеморативних практиках, відображають не лише історичні події, а й сучасні політичні та ідеологічні пріоритети. У результаті акценти можуть зміщуватися між темами героїзму, страждання цивільного населення, жертви, самозахисту або виправдання насильства, що формує неоднорідний простір пам'яті.

Таке просторове та наративне фрагментування пам'яті сприяє утвердженню паралельних історичних реальностей. Турист, який відвідує різні регіони постконфліктного простору, може стикатися з радикально відмінними інтерпретаціями одних і тих самих подій, залежно від локального контексту, домінуючих ідентичностей та політичних установок. Це підкреслює, що туризм пам'яті не є нейтральним процесом, а функціонує в межах складної системи соціальних і символічних взаємодій.

Дослідники зазначають, що в постконфліктних суспільствах туризм пам'яті часто використовується як механізм політичної мобілізації. Комеморативні заходи, зокрема річниці воєнних подій, нерідко супроводжуються публічними виступами політичних акторів, релігійними церемоніями та символічними жестами, які закріплюють етноцентричні або ідеологізовані наративи. У такому випадку меморіальні практики виходять за межі вшанування пам'яті та перетворюються на інструмент актуалізації групової ідентичності.

Політичні еліти в постконфліктних державах можуть активно залучати пам'ять як ресурс символічної влади. Фінансування меморіальних проєктів,

підтримка музеїв, організація освітніх екскурсій до «своїх» пам'ятних місць стають формами м'якого впливу, спрямованими на консолідацію спільноти та відтворення бажаного історичного наративу. У цьому контексті туризм пам'яті постає як важливий елемент політики ідентичності.

Рис. 1.4. Туризм пам'яті між конфліктом і примиренням: структурна діалектика пам'яті

Складено автором на основі [23]

У постконфліктних суспільствах туризм пам'яті поєднує в собі як потенціал примирення, так і ризики поглиблення соціальних розколів. Його інструменталізація в межах етнополітичної конкуренції здатна трансформувати меморіальні практики у поле ідеологічного протистояння. Для того щоб туризм пам'яті став чинником зближення, необхідними є інклюзивні наративи, мультиперспективні підходи до інтерпретації минулого та підтримка ініціатив, спрямованих на формування спільної, а не фрагментованої, пам'яті про війну.

Водночас важливу роль у розвитку таких підходів відіграють міжнародні організації, які підтримують збереження об'єктів спадщини, реалізацію освітніх програм і проєктів міжкультурного діалогу. Локальні

ініціативи, спрямовані на створення інклюзивних маршрутів пам'яті та подолання однобокості наративів, демонструють потенціал туризму пам'яті як інструменту примирення. Проте обмежені масштаби їхнього впливу засвідчують глибину розколів у колективній пам'яті постконфліктних суспільств.

1.3. Соціально-економічний профіль країн Західних Балкан

Регіон «Західні Балкани» існує лише у візії європейських наднаціональних структур, адже цей термін сягає своїм корінням другу половину 1990-х років, періоду після досить серйозного провалу європейської політики щодо країн колишньої Югославії. Регіон охоплює нові провінції колишньої комуністичної Югославії, включаючи Албанію, але не включає Словенію. Однак принцип створення цього терміна є спірним. Це підтверджується тим фактом, що східні, північні та Південні Балкани не існують як географічні регіони. Крім того, Т.Тулун справедливо зазначає: "ЄС протягом багатьох років намагався трансформувати Балкани онтологічно, починаючи з назви і поділу півострова [36].

Словенія, яка, попри формально віднеситься до Центральної Європи, історично та інституційно пов'язана із західнобалканським простором.

На тлі розпаду Югославії почалося формування основ європейської політики і розгляд включення країн Західних Балкан у ЄС. Головним завданням цього було запобігання потенційному виникненню конфліктів, які могли б загрозити негайному об'єднанню через міграційні потоки, транскордонну злочинність, збої в ланцюжках поставок і "сірі" потоки.

Варто відзначити, що миротворчий проект ЄС був першою прямою згадкою Радою Європи в 1999 році про можливість вступу Західних Балкан в ЄС, але в порівнянні з центральною і Східною Європою формулювання були більш розпливчастими, а риторика – нестабільною.

Через рік Європейська Рада підвищила статус західнобалканських країн до "потенційних кандидатів на вступ до ЄС".

Поняття "потенційні кандидати" ніколи раніше не використовувалося, та було юридично недійсним, але воно забезпечує зобов'язання і означає статус, і наступним кроком замість цього Європейська Рада віддала перевагу більш м'яке зобов'язання "максимально можливої інтеграції країн регіону в політичний та економічний мейнстрім Європи" [56].

На саміті в Загребі в 2000-2001 роках було запропоновано перспективу приєднання до "Західних Балкан" відповідно до положень договору про Європейський Союз. У 2003 році Європейська Рада в Брюсселі пішла ще далі, заявивши: "майбутнє Західних Балкан – в рамках ЄС". З тих пір це формулювання стало нормою [35].

Головний висновок полягає в очевидній стагнації політики ЄС щодо країн Західних Балкан. Стає зрозумілим що це частина тривалого процесу формування Європи як привабливого простору, а не як простору, схильного до конфліктів, тому що вона фокусується на своїх власних м'яких цінностях безпеки, а не на суворій моделі безпеки і пошуку ворогів. Ризик розширення став інструментом популістів і політиків держав-членів, перетворивши весь процес стабілізації в простий спосіб утримати Західні Балкани на не великій відстані, але без істотного прогресу в рамках європейської інтеграції.

Югославські війни та конфлікти на Балканах у 1990-х і 2000-х роках виснажили економіку залучених країн, що призвело до втрати виробничих потужностей і людських ресурсів, значного руйнування об'єктів інфраструктури та економічних збитків, які оцінюються в десятки мільярдів доларів США призвело до значних втрат. Військові дії на території колишньої Югославії припинилися в 1995 році після підписання Дейтонської угоди щодо Боснії та Герцеговини, Охридської угоди щодо Македонії та резолюції ООН 1244 щодо Косова [23].

Шість сучасних західнобалканських країн (Боснія і Герцеговина, Косово, Чорногорія, Македонія, Хорватія та Сербія) зазнали величезних людських і матеріальних втрат після розпаду Югославії. Найбільше з цих

країн постраждала Боснія і Герцеговина (БіГ), де загинуло 100 тис осіб (2,3% населення). Наприкінці війни рівень промислового виробництва становив лише 25% довоєнного рівня, а рівень безробіття досяг 40%.

Під час війни за незалежність з 1991 по 1995 роки інфраструктура та житлові райони зазнали серйозної шкоди. Понад 10% усіх будинків були зруйновані або сильно пошкоджені. Кілька заводів було зруйновано, оскільки сербські війська окупували переважно економічно слабкі сільськогосподарські райони. За даними The European Review (2003), приблизно 30 відсотків економіки Хорватії було зруйновано війною. Індекс промислової продукції знизився з 205,2 (1987) до 99,7 (1994). За даними Світового банку, загальна площа пошкоджених або знищених культурних цінностей оцінюється в 181 485 квадратних метрів, а збитки становлять понад 161 мільйон доларів.

У період активних бойових дій спостерігається різке скорочення туристичних потоків, що пояснюється погіршенням безпекової ситуації, руйнуванням туристичної та транспортної інфраструктури, економічною нестабільністю та міжнародною ізоляцією окремих держав.

Найбільш показовим є приклад Хорватії, де в середині 1990-х років туристичні прибуття перебували на низькому рівні, однак у подальшому країна продемонструвала стрімке зростання туристичного попиту, що пов'язано з завершенням воєнних дій, відновленням інфраструктури та активною інтеграцією до європейського туристичного ринку.

У Боснії і Герцеговині та Чорногорії відновлення туризму відбувалося повільніше, що зумовлено глибшими соціально-економічними наслідками війни та складнішими процесами державного та інституційного відновлення. Водночас у довгостроковій перспективі всі розглянуті країни демонструють позитивну динаміку, що свідчить про поступову стабілізацію регіону та формування нових туристичних продуктів, зокрема пов'язаних із історичною пам'яттю, культурною спадщиною та осмисленням воєнного минулого.

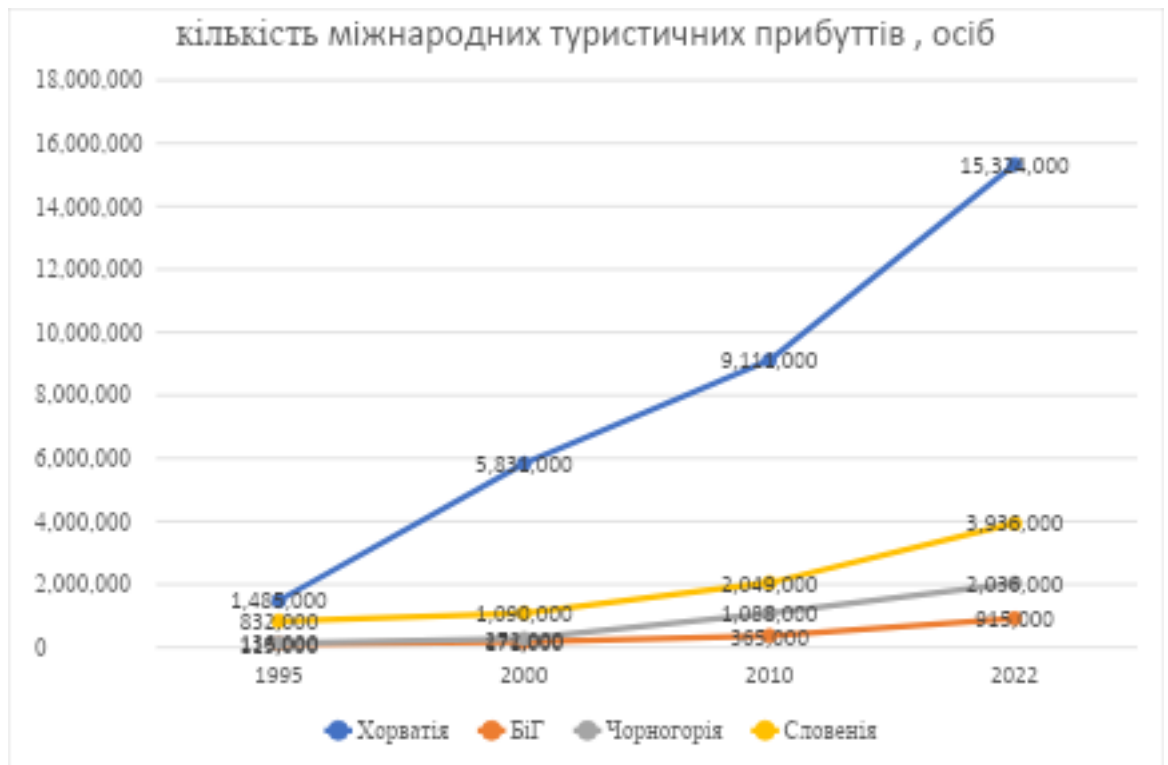

Рис. 1.5 Динаміка міжнародних туристичних прибуттів у країнах колишньої Югославії в післяконфліктний період

Складено автором на основі [43]

Крім того, було зруйновано близько 180 000 будинків. Вартість пошкодження інфраструктури, втрати виробництва та евакуації оцінюється в 37 мільярдів доларів. За офіційною статистикою, внаслідок війни біженцями стали понад 500 тис осіб, або 10% населення. З 1995 по 2005 рік 240 тис внутрішньо переміщених осіб (переважно хорватів) повернулися до місць свого проживання [53].

Наразі численість населення регіону Західних Балкан є відносно невеликою, що зумовлює специфіку внутрішніх ринків, трудової міграції та розвитку сфери послуг, зокрема туризму. Станом на 2024 рік демографічна структура регіону характеризується значною диференціацією між державами.

Найбільш чисельною країною регіону є Сербія, населення якої становить близько 6,6 млн осіб, що формує найбільший внутрішній ринок Західних Балкан. Хорватія налічує приблизно 3,9 млн осіб, а Боснія і

Герцеговина— близько 3,2 млн осіб, при цьому для обох країн характерними є демографічне скорочення та значні міграційні процеси. (рис 1.6)

До країн із середнім рівнем чисельності населення належать Албанія (приблизно 2,8 млн осіб), Північна Македонія (близько 1,8 млн осіб) та Косово (приблизно 1,8 млн осіб). Найменш чисельною державою регіону є Чорногорія, населення якої становить близько 620 тис. осіб, що зумовлює її високу залежність від зовнішніх економічних потоків, зокрема туристичних.

Населення Словенії становить близько 2,1 млн осіб, при цьому країна вирізняється вищими показниками економічного розвитку та стабільнішою демографічною структурою порівняно з іншими державами регіону.

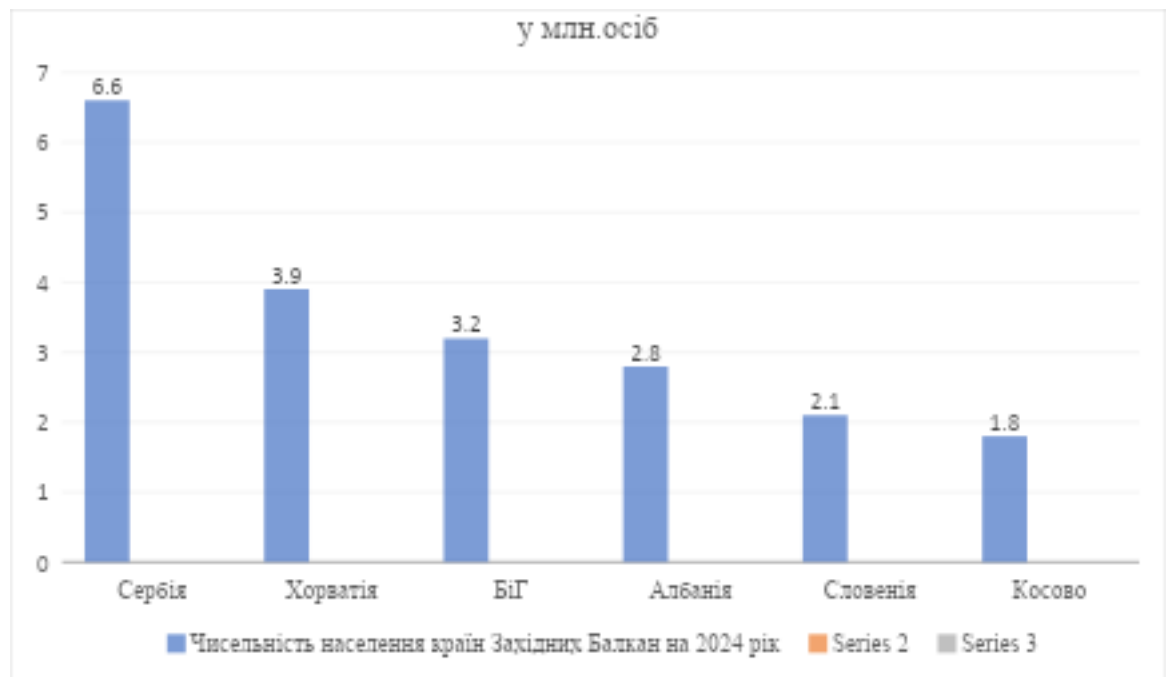

Рис. 1.6. Чисельність населення країн Західних Балкан на 2024 рік

Складено автором на основі [48]

Загалом для країн Західних Балкан характерна відносно невелика чисельність населення, що поєднується з процесами депопуляції, старіння населення та зовнішньої трудової міграції. Ці чинники безпосередньо впливають на формування економічної моделі регіону, посилюючи роль туризму як одного з ключових секторів, здатних компенсувати обмеженість внутрішніх ресурсів та стимулювати соціально-економічний розвиток.

У структурі ВВП країн Західних Балкан частка туризму є нерівномірною та залежить від географічних, історико-культурних і політичних чинників. Держави, що мають вихід до Адріатичного моря або сформований міжнародний туристичний бренд, демонструють вищу залежність економіки від туристичного сектору. Водночас країни з континентальним розташуванням або складнішою постконфліктною історією характеризуються більш диверсифікованою, проте менш туристично орієнтованою економічною структурою.

Словенія, яка розглядається у цьому дослідженні разом із країнами Західних Балкан, вирізняється відносно стабільними макроекономічними показниками та збалансованою моделлю розвитку туризму. Туристичний сектор у цій країні інтегрований у загальну економічну стратегію сталого розвитку, поєднуючи природну, культурну та історичну спадщину з сучасними сервісними підходами.

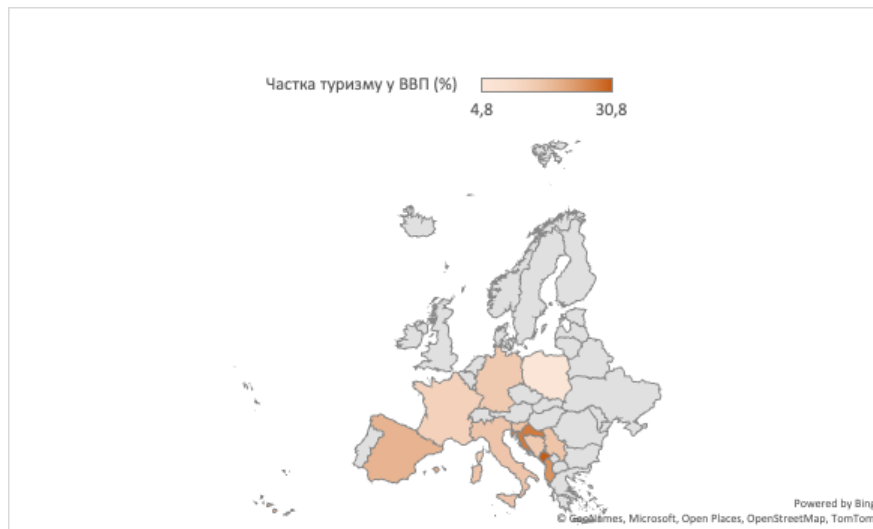

Рис. 1.7. Частка туризму у ВВП країн Західних Балкан у порівнянні з іншими країнами Європи, %

Складено автором на основі [47]

Водночас у великих економіках Західної та Центральної Європи (Франція, Німеччина, Велика Британія) частка туризму у ВВП залишається відносно помірною, що пояснюється диверсифікованою структурою національних економік. Таким чином, для малих постконфліктних і перехідних економік туризм виконує не лише економічну, але й стратегічну функцію, впливаючи на зайнятість, міжнародну інтеграцію та формування позитивного іміджу держави.

Аналіз ВВП та ролі туризму в економіках країн Західних Балкан засвідчує, що туристичний сектор є важливим чинником соціально-економічної стабільності регіону. Це створює передумови для використання туризму пам'яті як інструменту не лише культурної політики, але й економічного розвитку в умовах постконфліктної трансформації.

З моменту завершення війни кількість туристів, які прибувають в країни, продовжує зростати. Хорватія займає домінуючу позицію з часткою 68%. Це свідчить про те, що більшість туристичних прибутків у регіоні надходить саме до цієї країни. Частка країн у регіональному ринку міжнародних туристичних прибуттів на 2024 р. представлена на рис. 1.8.

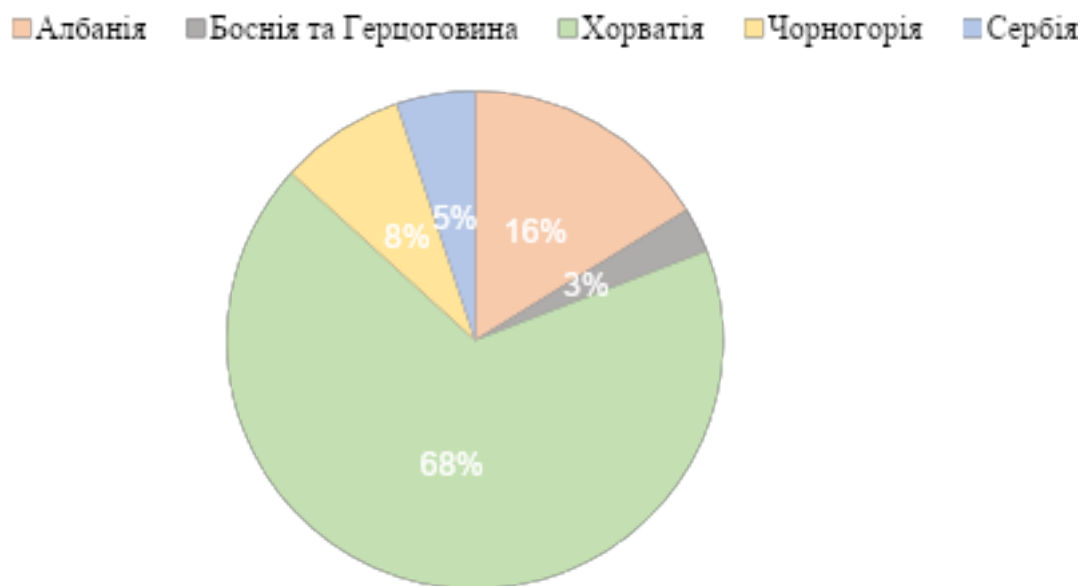

Рис. 1.8. Частка країн у регіональному ринку міжнародних туристичних прибуттів на 2024 р.

Складено автором на основі [43]

На сьогоднішній день країни Західної Балкан займають важливу частку в світовому туризмі завдяки своїй багаточаровій культурній спадщині, природним красам та традиційному гостинності. Після війни кожна з цих країн здійснила значні зусилля на шляху відновлення своєї інфраструктури, економіки та соціальних структур. Деякі з них, такі як Хорватія та Чорногорія, досягли або навіть перевищили показники економічного розвитку, що були до конфліктів.

Представлена таблиця (рис. 1.9) відображає позиції окремих країн Західних Балкан у загальному рейтингу Travel & Tourism Development Index (TTDI) 2024, а також дозволяє порівняти їх із сусідніми країнами Центрально-Східної Європи, зокрема Болгарією та Угорщиною. Рейтинг TTDI охоплює 119 країн і вимірює сукупність факторів та політик, що формують умови для сталого розвитку туристичного сектору.

Згідно з наведеними даними, Хорватія та Чорногорія демонструють найкращі позиції серед країн Західних Балкан, що свідчить про відносно високий рівень розвитку туристичної інфраструктури, транспортної доступності та інституційної підтримки галузі. Їхні показники наближені або перевищують результати окремих країн-членів ЄС, що підтверджує успішну інтеграцію туризму як стратегічного сектору національної економіки.

Натомість Албанія та Боснія і Герцеговина займають нижчі позиції у рейтингу TTDI, що свідчить про структурні обмеження у сфері розвитку туризму, зокрема недостатній рівень інфраструктури, інституційної спроможності та міжнародної промоції туристичних ресурсів. Водночас ці країни володіють значним невикористаним потенціалом, у тому числі у сфері туризму пам'яті, який за умови належної державної підтримки може стати інструментом підвищення туристичної привабливості та міжнародної впізнаваності.

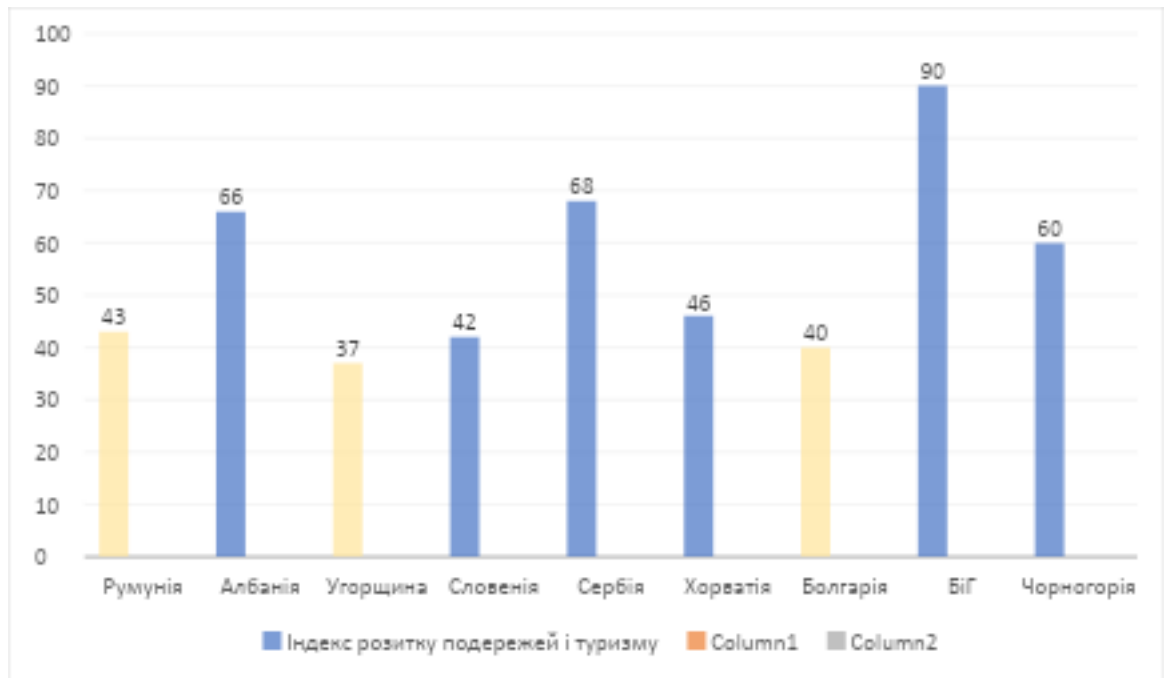

Рис. 1.9. Рейтинг конкурентоспроможності країн на 2024 рік

Складено автором на основі [47]

Таким чином, представлена таблиця наочно демонструє диференціацію туристичної конкурентоспроможності країн Західних Балкан та підтверджує доцільність використання порівняльного підходу для подальшого аналізу ролі туризму пам'яті як чинника соціально-економічного розвитку та формування національної ідентичності в постконфліктних суспільствах.

Через майже 30 років після завершення війни, показники розвитку туризму в цих країнах не поступаються країнам, де не було конфліктів. Хоча туристичний потенціал значно відрізнятися, кожна з них знаходить свої унікальні шляхи залучення туристів. Для більш детального дослідження цієї теми варто розглянути конкретні кейси відновлення туризму на прикладі Хорватії та Боснії і Герцеговині.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗУ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ КРАЇН ЗАХІДНИХ БАЛКАН НА ОСНОВІ ТУРИЗМУ ПАМ'ЯТІ

2.1 . Хорватська модель підтримки туризму пам'яті

Сучасна Хорватія позиціонує туризм як стратегічно важливий сектор економіки, що забезпечує значну частку надходжень до державного бюджету, створення робочих місць та регіональний розвиток. Завдяки вигідному географічному положенню, природним ресурсам Адріатичного узбережжя та багатій культурно-історичній спадщині, країна поступово сформувала конкурентоспроможний туристичний ринок на європейському та міжнародному рівнях.

Формування та реалізація державної туристичної політики в Хорватії здійснюється через спеціалізовані органи державного управління, зокрема Міністерство туризму та спорту Хорватії, яке відповідає за стратегічне планування, нормативно-правове регулювання та просування туристичного продукту на міжнародних ринках. Діяльність центрального органу управління спрямована на забезпечення сталого розвитку туризму, підвищення якості туристичних послуг та збереження культурної спадщини.

Після проголошення незалежності у 1991 році Хорватія зіткнулася з масштабними політичними, економічними та соціальними викликами, пов'язаними з воєнним конфліктом. Воєнні дії суттєво вплинули на функціонування туристичної галузі, призвели до руйнування інфраструктури, зниження рівня безпеки та різкого скорочення туристичних потоків. Водночас саме цей період став переломним у формуванні нової моделі туристичного розвитку країни.

Війна 1991–1995 років в Хорватії залишила глибокий слід як у колективній пам'яті, так і в економіці країни. З початком війни у 1991 році туризм зазнав драматичного падіння: кількість туристів зменшилася на майже

75 %, а витрати на 77 %. Ці втрати були особливо відчутними для економіки, адже напередодні війни туризм забезпечував до 80 % усіх доходів від іноземного туризму Югославії. Але Хорватія швидко переорієнтувала свою економіку на експорт, оскільки туризм, основна стаття хорватського ВВП, та почала поступово відновлюватися. 2005 року загальний внесок туризму у ВВП країни склав 11,1 млрд. доларів США. У цьому ж році національна економіка офіційно відновилася до рівня ВВП 1990 року (рис.2.1).

Туризм став одночасно і жертвою, і інструментом повоєнного відновлення, трансформувавшись із традиційного сектора обслуговування у складовий елемент державної стратегії формування національної ідентичності та економічної стабілізації.

Рис. 2.1. Прямий та загальний внесок туризму у ВВП Хорватії

Складено автором на основі [51]

Туристичний сектор почав переорієнтовуватись на комеморативні практики, зокрема, створення меморіальних центрів, музеїв війни та символічних просторів (руїни, пам'ятники, монументи). Саме з цього моменту формується туризм пам'яті як окрема підсистема хорватського туристичного бренду.

Одним із найбільш знакових прикладів розвитку туризму пам'яті у Хорватії є Вуковар - місто, яке під час війни зазнало тривалої облоги та значних руйнувань. Тут було сформовано розгалужену інфраструктуру воєнної пам'яті, зокрема Меморіальний центр Вуковара, музей колишнього військового шпиталю, місце масового поховання в Овчарі та тематичні алеї. Ці об'єкти включено до загальнонаціональних меморіальних маршрутів, які відвідують як туристи, так і місцеві мешканці та учні шкіл у рамках державної програми «Škola mira», започаткованої Міністерством ветеранів Хорватії (Babić & Bunčić, 2020).

У Дубровнику сформовано екскурсійні маршрути, що охоплюють події облоги міста 1991–1992 рр. Туристам пропонуються візити до місць бомбардувань, бункерів та відвідування Музею хорватської війни за незалежність, розміщеного у фортеці Імперіал. Як зазначає хорватський дослідник Даріо Матезич, ці маршрути «поєднують функції історичної освіти, емоційного занурення та державного наративу про спротив і національну єдність» (Matezic, 2021). Таким чином, туристичний досвід виводиться за межі простого споживання, він набуває символічного виміру, у якому турист стає частиною процесу національної пам'яті.

Меморіальні маршрути слугують інструментом історичної освіти, комеморації та культурної ідентифікації.

Рис 2.2. Роль меморіальних маршрутів у збереженні колективної пам'яті та репрезентації національного наративу в Хорватії

Джерело: складено автором

Серед ключових інституцій, які відіграють провідну роль у збереженні та презентації пам'яті про війну, слід відзначити Homeland War Museum у Карловаці. Музей відкрито у 2009 році, його експозиція охоплює військову техніку, документи, фото- та відеоматеріали, а також реконструйовані сцени з життя військових. Основний акцент зроблено на легітимації хорватського збройного спротиву та демонстрації хорватського «права на оборону» (Brajković, 2018).

Поряд із наративами героїзації, у Хорватії простежуються також спроби побудови інклюзивного та мультикультурного підходу до пам'яті. Яскравим прикладом є Memorial Centre Lipa Remembers, створений у пам'ять про масове знищення жителів села Ліпа під час Другої світової війни. Хоча цей музей формально присвячений подіям 1944 року, його концепція базується на

поєднанні історико-етнографічної спадщини, діалогу культур та громадянської освіти (Janković, 2021). Ще одним важливим кейсом є Roma Memorial Center Uštica, відкритий у 2020 році за підтримки держави та громадських організацій, що вперше офіційно репрезентував досвід ромського населення як частину національної історії.

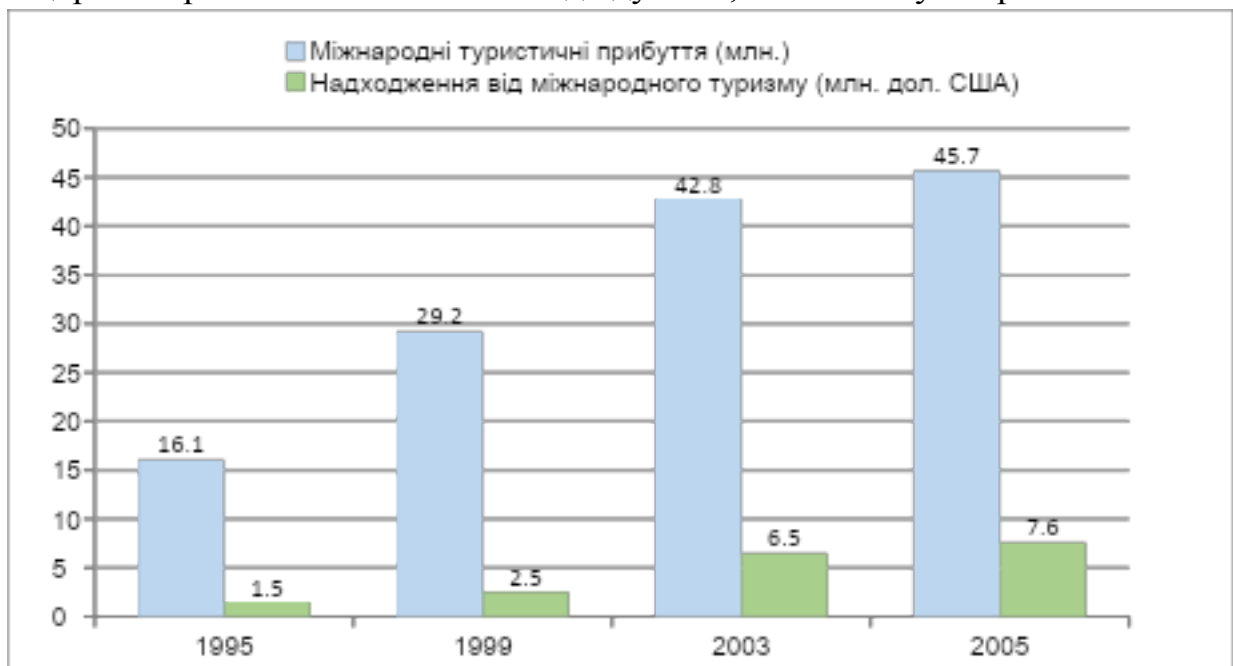
Рис 2.3. Типологія музеїв пам'яті в Хорватії та їхні інтерпретаційні стратегії

Джерело: складено автором

У хорватському просторі пам'яті важливе місце належить символічним просторам, які виступають носіями візуальної та архітектурної пам'яті. Серед них: Площа жертв війни в Загребі, Монумент “Око у війні” у Вуковарі, а також залишки зруйнованих будівель у Карловаці та Дубровнику, збережені як «живі шрами» конфлікту. Такі простори відповідають концепції «memoryscape» (Foote, 1997), у межах якої простір набуває здатності не лише відображати минуле, але й формувати емоційно-когнітивну взаємодію з

відвідувачем. Як наголошує Ashworth (2004), подібні простори можуть функціонувати як “місця об’єднання або розмежування”, залежно від того, які наративи з ними пов’язані.

Окрім розбудови інфраструктури туризму пам’яті (музеїв, меморіалів, маршрутів), хорватський досвід цінний ще й тим, що був емпірично проаналізований у макроекономічному аспекті. Згідно з дослідженням Friday (2004), під час воєнних дій кількість туристів у Хорватії зменшилась на 75 %, а доходи від туризму — на 77 %. Однак, уже з 1992 року спостерігалось щорічне зростання як кількості відвідувачів, так і обсягу витрат: +5 % і +33 %

відповідно.

Рис. 2.4. Рост показників туристичної індустрії після закінчення війни в Хорватії

Складено автором на основі [48]

Це підтверджує тезу, що туризм має високу здатність до відновлення після криз, особливо в регіонах, де туристичні зони не були безпосередньо зруйновані (як, наприклад, узбережжя Далмації та Істрії).

Саме в цьому контексті туризм пам’яті у Хорватії виконує подвійну функцію: репрезентує минуле через меморіальні практики та сприяє економічному відновленню після конфлікту.

Таким чином, хорватський досвід туризму пам'яті вирізняється глибоко інституціоналізованим підходом, де меморіальні практики поєднуються з туристичними продуктами, а історична травма перетворюється на ресурс культурного самоствердження та політики пам'яті. Важливою рисою є також наявність балансування між героїчним і трагічним наративами, між централізованою державною політикою та локальними ініціативами.

2.2. Боснія і Герцеговина: туризм пам'яті між примиренням і травмою

Війна в Боснії і Герцеговині 1992–1995 років залишила не лише глибоку соціальну й психологічну травму, а й сформувала унікальний тип простору, в якому колективна пам'ять, історія та туризм перетинаються. Спадщина війни включає не лише зруйновані будівлі, меморіали чи кладовища, але й архіви, свідчення очевидців, простори тиші або, навпаки, політичної напруги, які сьогодні стають складовими нового виду туризму, а саме туризму пам'яті.

У Боснії ця спадщина трансформувалась у туристичний ресурс завдяки декільком чинникам: по-перше, війна була відносно недавньою, і більшість населення зберігає про неї персональну пам'ять; по-друге, багато об'єктів залишаються «непричесаними», тобто не музейними, що посилює ефект автентичності для відвідувача. Зокрема, серед найбільш відвідуваних місць є меморіал жертв геноциду в Сребрениці, тунель життя в Сараєво, відновлений Старий міст у Мостарі, Музей воєнного дитинства та кладовище Ковачі, де похований перший президент БіГ Алія Ізетбегович.

Парадоксально, але трагічна історія війни стала основою для формування культурного продукту, який приваблює іноземців. Відповідно до статистики Асоціації туристичних агентств БіГ, у 2019 році майже 40% іноземних туристів відвідали країну з інтересом до «історичних» та «воєнних» турів (Tourism Association of BiH, 2020). Це включає екскурсії по Сараєво, зупинки біля руїн осадженої телевежі, розповіді про щоденне життя

в умовах облоги, а також візити до містечок зі збереженими воєнними слідами.

Таке залучення війни в туристичну сферу має подвійний ефект. З одного боку, це економічний ресурс: туризм формує до 10% ВВП країни, і частина цього саме завдяки «темному» туризму. З іншого боку, надмірна комерціалізація пам'яті може знівелювати її етичну й освітню функцію, особливо якщо в наративі домінує одностороннє бачення конфлікту. У Боснії ця напруга проявляється у відмінностях між туристичними продуктами, які створюють різні етнічні громади (босняки, серби, хорвати), іноді з протилежними інтерпретаціями одних і тих самих подій.

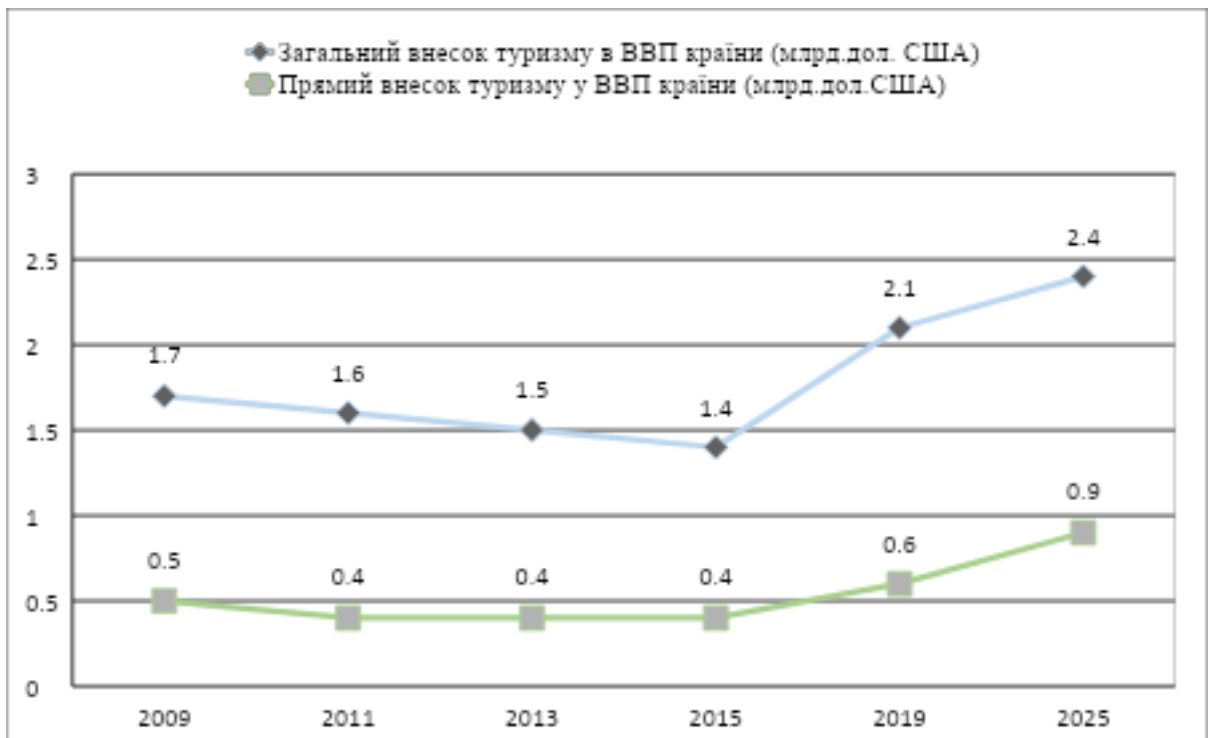

Рис. 2.5. Загальний та прямий внесок туризму в економіку Боснії та Герцеговини

Складено автором на основі [48]

Війна в Боснії і Герцеговині не просто історія, а ресурс, який перетворюється на поліфонію місць пам'яті, обрамлених туризмом.

Сребрениця. Одним із ключових осередків туризму пам'яті є Сребрениця. Меморіал у Поточарах поблизу Сребрениці - один із найбільш потужних символів пам'яті про війну в Боснії і Герцеговині. Це місце вшанування жертв геноциду липня 1995 року, коли за даними Міжнародного

трибуналу з колишньої Югославії (ICTY) понад 8 000 боснійських мусульманських чоловіків і хлопців були страчені силами армії Республіки Сербської під командуванням генерала Ратко Младіча. Цей злочин був визнаний геноцидом міжнародним правом і став найбільшою масовою розправою в Європі з часів Другої світової війни.

Сам меморіал — це поєднання поховального комплексу, музейного простору та символічної архітектури, що створює вражаючий простір пам'яті. Він був відкритий у 2003 році за підтримки міжнародних інституцій, зокрема США, Нідерландів та Європейського Союзу, як частина процесу постконфліктного примирення та визнання трагедії.

Просторова організація меморіалу в Поточарах несе в собі сильний символізм. Основною віссю є довга алея з білими мармуровими надгробками, на яких вигравірувані імена похованих. На території є також стіна з іменами всіх ідентифікованих жертв, яка щороку поповнюється. Кожен надгробок символізує не лише індивідуальне життя, але й колективну втрату.

Поруч розташований інтерпретаційний центр, де представлені відеосвідчення, фотографії, документи та предмети, знайдені під час ексгумацій. Архітектурна концепція мінімалістична й стримана, що дозволяє зосередити увагу на трагедії, а не на формі. Простір тиші, світла і каменю створює атмосферу глибокого емоційного впливу.

Меморіал у Сребрениці виконує одразу кілька функцій. По-перше, це простір колективного трауру та ідентичності для боснійських мусульман. Щороку 11 липня тут проводиться церемонія поховання новоідентифікованих останків, що перетворює меморіал на живу подію пам'яті.

По-друге, він виконує освітню функцію: для тисяч відвідувачів з Європи та світу Сребрениця є точкою входу в складну історію Балкан і прикладом того, як швидко міжетнічна ненависть може призвести до катастрофи.

За даними організації *Srebrenica-Potocari Memorial and Cemetery for the Victims of the 1995 Genocide*, меморіал щороку відвідує понад 100 000 осіб, у тому числі школярі, дипломати, історики, активісти, журналісти (Srebrenica

Memorial, Annual Report, 2022). Це робить його не лише духовним, але й туристичним об'єктом національного значення.

Рис. 2.6. Просторова структура Меморіального центру
Сребрениця-Поточари

Джерело: складено автором

Srebrenica Genocide Map — інтерактивна карта, присвячена геноциду в Сребрениці. Ця платформа систематично відтворює ключові місця, пов'язані з подіями липня 1995 року, коли було вбито понад вісім тисяч боснійських мусульман. Карта відображає локації злочинів, документи порушень, місця масових захоронень та інші критично важливі точки, інтегруючи їх у єдину візуальну систему пам'яті. До кожної позначеної точки додаються свідчення очевидців, документальні матеріали, фотографії, архівні джерела, відео та інша доказова база, що дозволяє відвідувачам отримати глибоке фактичне розуміння подій.

Проект створено у тісній співпраці з Меморіальним центром Поточари, тому він не лише надає інформацію, а й формує структурований маршрут, який поєднує історичні локації з музеєм та місцями офіційного вшанування. Цей маршрут став найвідомішою меморіальною доріжкою Балкан, якою щороку проходять тисячі людей — родини жертв, дослідники, туристи, міжнародні студенти та офіційні делегації. Для багатьох відвідувачів інтерактивна карта є першим кроком перед фізичним візитом: вона допомагає підготуватися, зрозуміти контекст, побачити хронологію подій та усвідомити масштаби трагедії.

War Childhood Museum. War Childhood Museum заснований у 2017 році в Сараєві, є унікальним музеєм, що фокусується на переживаннях дітей, які зростали під час війни. Експозиція побудована на основі особистих історій, предметів, спогадів та голосів тих, хто був дитиною під час конфлікту 1992–1995 років. Метою музею є показати, як війна впливає на дітей, незалежно від їхнього етнічного походження.

Формат музею інтерактивний: експонати регулярно змінюються, і щоразу відвідувач знайомиться з новими розповідями. Зокрема, можна побачити іграшки, щоденники, одяг або малюнки, які супроводжуються короткими текстами від авторів. У 2018 році музей отримав Премію Ради Європи (Council of Europe Museum Prize), що є однією з найпрестижніших міжнародних визнань для музейних інституцій.

Музей активно включений у культурний туризм Сараєва, ставши обов'язковим пунктом багатьох освітніх турів, включно з групами студентів, дипломатів та представників міжнародних організацій. За оцінками музею, щорічна кількість відвідувачів перевищує 50 000 осіб (War Childhood Museum Annual Report, 2022), що підкреслює його роль як не тільки інституції пам'яті, а й економічного ресурсу через туризм.

Хоч він існує як фізичний простір, важливою складовою його роботи став масштабний цифровий архів. У межах цієї ініціативи команда музею збирає персональні історії людей, які пережили травму збройного конфлікту в

дитячому віці, оцифровує їхні особисті речі, фотографії, відеозаписи, листи та інші матеріальні свідчення. На основі цього контенту музей формує мобільні виставки, що подорожують різними країнами світу, та інтегрує зібрані архіви в сучасні освітні програми, де історії війни подаються через призму людяності та переживань.

Проект набув значної міжнародної ваги та фактично став культурним брендом Боснії і Герцеговини. Він відомий у країнах Європейського Союзу, Сполучених Штатах і всьому регіоні Балкан, активно залучає партнерів і регулярно представлений у міжнародних виставках, конференціях і музейних форумах. Його підхід до цифрової пам'яті та особистих історій визнається одним із найуспішніших у Європі, що сприяє формуванню глобального розуміння дитячого досвіду війни та розвитку гуманітарної дипломатії.

Сараєвський тунель життя: простір виживання. Іншим символом пам'яті є Tunnel spasa (Тунель спасіння) - підземний тунель, збудований під час облоги Сараєва (1992–1995), що з'єднував місто з вільною територією. Завдяки цьому тунелю здійснювались постачання продуктів, медикаментів, зброї та евакуація поранених, він став символом спротиву і виживання під час 1425-денного оточення.

Сьогодні тунель перетворено на музейний простір. Відвідувачі можуть пройти частину відновленого тунелю, переглянути документальні відео, артефакти та дізнатися про технології виживання населення Сараєва під час облоги. Цей простір має потужне емоційне навантаження, сприяючи формуванню емпатії до історії жителів міста. Прибутки від входних квитків, сувенірної продукції та супутніх послуг підтримують місцеву громаду, а також фінансують збереження об'єкта.

Реконструкція Мостара: символ руйнації та відновлення. Старий міст у Мостарі (Stari Most), побудований у 1566 році, був зруйнований у 1993 році хорватськими військами під час Боснійської війни. Його знищення стало не лише актом фізичної руйнації, а й символом розриву між громадами. Відбудова мосту, яка тривала з 1997 по 2004 рік за підтримки ЮНЕСКО,

Світового банку, Туреччини та інших донорів, стала символом примирення та спільної спадщини.

У 2005 році Старий міст було включено до Списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО, що значно збільшило туристичний потік до Мостара. Сьогодні міст не лише архітектурна пам'ятка, а й сцена для щорічного фестивалю стрибків у воду, а також місце, де проводяться культурні події, виставки та перформанси, присвячені миру. (див. додаток А)

За оцінками місцевих туристичних агентств та неофіційних звітів, Мостар щороку відвідують сотні тисяч туристів, значна частка з яких є іноземцями.

Порівняльна таблиця трьох ключових об'єктів туризму пам'яті в Боснії і Герцеговині — War Childhood Museum у Сараєві, Tunel spasa та Старого мосту в Мостарі — дозволяє проаналізувати їхню відносну значущість у трьох вимірах: кількість відвідувачів, освітній потенціал та міжнародне визнання. Оцінювання здійснене за шкалою від 1 до 5 балів, де 5 означає найвищий рівень показника.

За відвідуваністю безперечно лідирує Старий міст у Мостарі, хоча його освітній потенціал як об'єкта пам'яті є порівняно низьким. Натомість War Childhood Museum, попри меншу кількість відвідувачів, вирізняється високим ступенем освітнього впливу та міжнародним визнанням, отримавши премію Ради Європи. Тунель у Сараєво посідає проміжну позицію: він популярний серед відвідувачів, має сильне емоційне навантаження, але не в повній мірі використовується для глибокого історичного діалогу. Загалом аналіз демонструє, що не лише масштаби відвідуваності визначають значущість пам'ятних місць, бо не менш важливим чинником є і здатність транслювати інклюзивні, етичні та глибоко інтерпретовані наративи про війну.

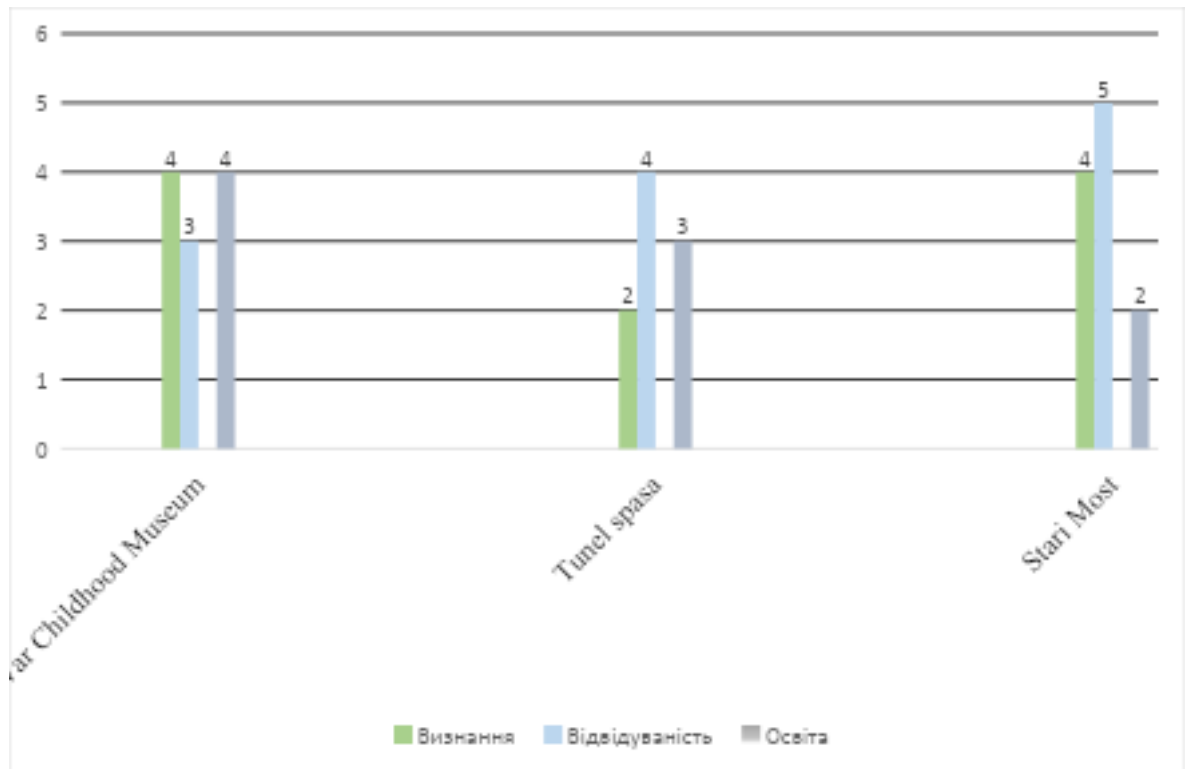

Рис. 2.7. Порівняльна оцінка туристичних об'єктів пам'яті в Боснії і Герцеговині: шкала оцінювання від 1 (низький рівень) до 5 (високий рівень).

Джерело: складено автором

У Боснії і Герцеговині, де співіснують три основні етнонаціональні групи, бошняки, серби та хорвати, туризм пам'яті трансформується у арену конкуренції за правду, легітимність та політичний капітал. Кожна з етнічних груп намагається інституціоналізувати власний наратив про війну 1992–1995 років. Це проявляється у створенні музеїв, меморіалів, маршрутів пам'яті, що акцентують увагу на жертвах “своєї” групи, замовчуючи або маргіналізуючи досвід інших. Наприклад, Меморіал у Сребрениці визнається міжнародною спільнотою як пам'ятник жертвам геноциду, але у Республіці Сербській його значення часто ставиться під сумнів або піддається ревізії (Perry, 2015; Armakolas, 2011).

2.3. Конфліктні наративи та політизація пам'яті через туризм в Сербії та Косово

Зростання туристичних потоків до Сербії та Косова у 2022–2025 роках відображає не лише пожвавлення туристичної активності в регіоні, але й активізацію туризму пам'яті як інструменту політичного самопредставлення та боротьби за інтерпретацію воєнного минулого. Водночас підходи цих двох країн до осмислення конфлікту є принципово асиметричними, що безпосередньо пов'язано з роллю Сербії як держави, відповідальної за насильницьку політику щодо Косова у 1990-х роках.

У Сербії фіксується зростання туристичних прибуттів з 1,772 млн у 2022 році до 2,38 млн у 2024 році, з яких понад 350 тис. становлять іноземні відвідувачі. Значна частина цих потоків спрямовується до об'єктів пам'яті, зокрема Музею жертв НАТО-бомбардувань у Белграді. Функціонування таких інституцій є елементом державної політики ревізіоністської пам'яті, яка фокусується на представленні Сербії виключно як жертви зовнішньої агресії, ігноруючи або маргіналізуючи відповідальність сербських політичних і військових структур за системні репресії, етнічні чистки та масові порушення прав людини в Косові.

На відміну від цього, Косово формує свою національну ідентичність як постгеноцидна держава, що зазнала цілеспрямованої репресивної та насильницької політики з боку Сербії. Зростання кількості іноземних туристів з приблизно 297 тис. у 2022 році до понад 423 тис. у 2025 році свідчить про підвищений міжнародний інтерес до меморіальних об'єктів, таких як Меморіал зниклих безвісти у Пріштіні та Музей війни в Прізрені. Ці простори пам'яті фіксують досвід масових злочинів проти цивільного населення та слугують засобом міжнародної легітимації косовського наративу, що підтверджується участю представників ООН, ЄС та США у меморіальних заходах.

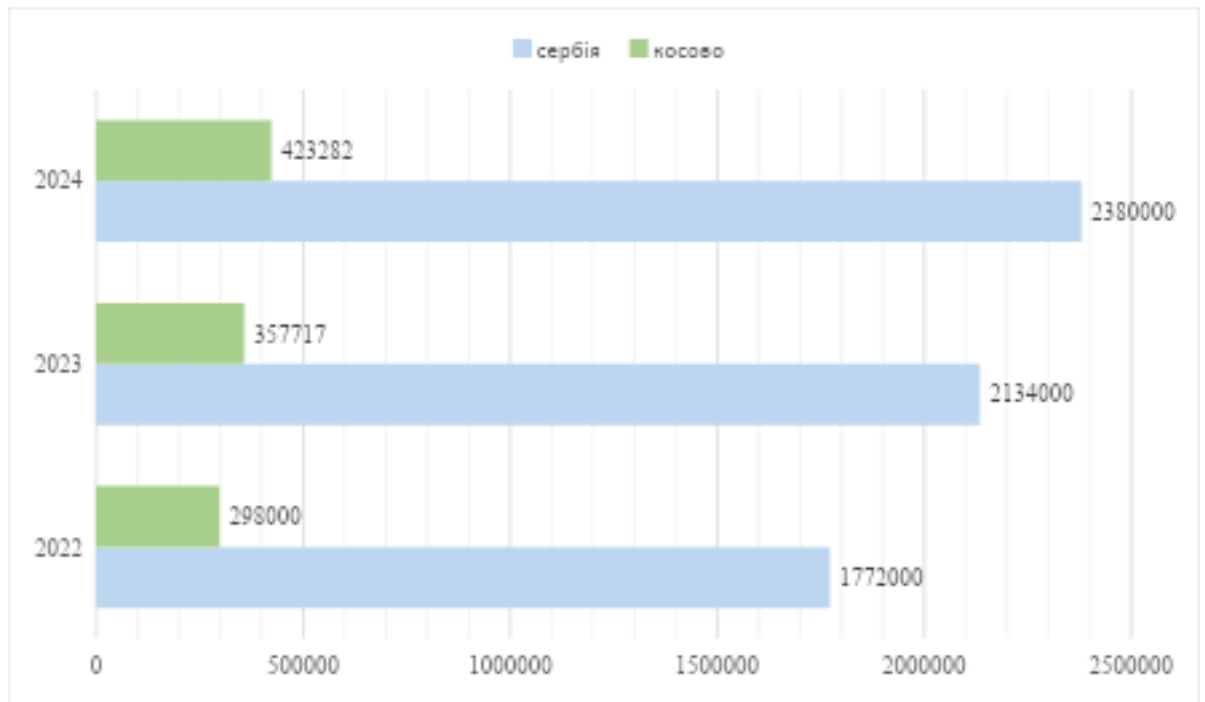

Рис. 2.7. Динаміка туристичних прибуттів до Сербії та Косова
(2022–2024рр.) у контексті туризму пам'яті

Складено автором на основі [48]

Пам'ять про конфлікти 1990-х років у Сербії формується переважно крізь призму героїзації власної ролі та жертвенного наративу, що підтримується на державному рівні. Сербська держава активно залучена до створення, фінансування та просування меморіальних об'єктів, які репрезентують сербський досвід війни як «боротьбу за виживання», «захист народу» або «опір агресії НАТО» (Subotić, 2013). Такий підхід сприяє закріпленню офіційної версії історії, яка свідомо уникає критичної рефлексії щодо воєнних злочинів, системних репресій та насильства, вчинених сербськими політичними й військовими структурами, зокрема на території Косова.

Одним із найпоказовіших прикладів такої політики пам'яті є Музей жертв НАТО-бомбардувань у Белграді, створений на основі залишків будівлі Генерального штабу, зруйнованої під час авіаударів 1999 року. Експозиція включає уламки, фотографії, документи та особисті історії постраждалих цивільних осіб. Водночас музейний наратив зосереджується виключно на

страждань сербського населення та інтерпретує міжнародне втручання як несправедливу агресію, практично ігноруючи ширший контекст війни в Косові, включно з масовими порушеннями прав людини, депортаціями та етнічно вмотивованим насильством з боку сербських сил.

Крім того, держава системно підтримує встановлення пам'ятників сербським солдатам і так званим «героям війни», зокрема меморіалів у місті Ниш або на півдні країни, де дислокувалися прикордонні військові частини. Такі об'єкти часто супроводжуються офіційними церемоніями за участі представників влади, ветеранів та Сербської православної церкви, що сприяє інституціалізації героїзованої версії минулого та поєднанню державної політики пам'яті з релігійним і націоналістичним дискурсами.

Особливу роль у відтворенні цього наративу відіграють освітні поїздки та екскурсії, організовані для школярів і студентів до «місць героїзму». Такі заходи фінансуються Міністерством освіти або органами місцевого самоврядування і формують у молоді емоційний зв'язок з героїзованими образами минулого, не залишаючи простору для критичного осмислення відповідальності Сербії за воєнні злочини та наслідки конфлікту (Đureinović, 2020). У цьому контексті туризм пам'яті виконує функцію патріотичного виховання, але водночас посилює односторонню та виправдовувальну інтерпретацію подій.

Загалом, меморіальні практики в Сербії демонструють приклад використання туризму пам'яті як інструменту національної мобілізації та історичного ревізіонізму. Вони спрямовані на легітимацію офіційного державного наративу та мінімізацію питання відповідальності за агресивну й репресивну політику щодо Косова, що, своєю чергою, поглиблює напруження у регіоні, зокрема у відносинах із Косово, Боснією і Герцеговиною та міжнародною спільнотою.

У постконфліктному Косово туризм пам'яті виконує ключову роль у процесі формування національної ідентичності албанської більшості. Після здобуття часткової незалежності у 2008 році, офіційний наратив Косова

активно конструюється навколо образу жертви, а не переможця. Цей образ ґрунтується на пережитому насильстві з боку сербських сил під час війни 1998–1999 років, депортаціях, знищенні сіл та численних воєнних злочинах.

Центральним елементом цього наративу є Меморіал у Пріштіні, присвячений зниклим безвісти під час конфлікту. Відкритий у 2017 році, він складається з інсталяції, що символізує понад 1600 осіб, яких досі вважають зниклими. Меморіал поєднує художнє оформлення з документальними матеріалами, а також виконує функцію освітнього центру для молоді та міжнародних візитерів. Його головним завданням є утвердження історичної правди про страждання косовських албанців.

Іншим помітним прикладом є Музей війни в Прізрені, створений на місці колишньої школи, яка під час війни використовувалась як укриття та шпиталь. Тут представлено особисті речі загиблих, фотоархів, відеосвідчення родичів жертв. Експозиція сфокусована на цивільному населенні, зокрема жінках та дітях, що загинули або пережили тортури. Цей музей відіграє важливу роль у зміцненні національного наративу та обґрунтуванні прагнення Косова до міжнародного визнання.

Крім музейних практик, у Косові активно розвивається комеморативна архітектура: меморіальні плити, скульптури та стіни пам'яті встановлюються у всіх регіонах країни, навіть у найменших селах. Багато з них ініційовані місцевими громадами, однак мають підтримку з боку уряду або діаспори. Часто на монументах можна побачити зображення полеглих бійців Армії визволення Косова (UÇK), які героїзуються як мученики за свободу.

Особливістю косовської меморіальної політики є її орієнтація на міжнародну підтримку: більшість меморіальних заходів супроводжуються участю представників ООН, ЄС, США, що сприяє легітимації косовського наративу у глобальному контексті. Туризм пам'яті в цьому випадку є не лише внутрішньою практикою ідентичності, а й дипломатичним інструментом, спрямованим на зміцнення статусу Косова як суверенної держави.

Туризм пам'яті в обох державах функціонує як засіб дискурсивного монополізму, контролю над інтерпретацією минулого. В Сербії це виражено у підкресленні дати 24 березня (день що у сербському офіційному дискурсі репрезентуються як «бомбардування НАТО», тоді як у міжнародному правовому та науковому контексті вони розглядаються як військова операція з примусу до миру) як "національного трауру", – через церемонії та екскурсії, які закладають цей драматичний смисл у колективну свідомість. У Косові ж така ж стратегія сконцентрована навколо 17 лютого (день незалежності) та 5 березня (Адем Яшарі), включаючи організовані шкільні поїздки і державні запроваджені пам'ятні дати.

Однією з найвідоміших цифрових ініціатив Балкан, спрямованих на документування жертв косовського конфлікту 1998–2000 років є Kosovo Memory Book. Це масштабна онлайн-база, у якій зібрано детальну, верифіковану інформацію про всіх загиблих і зниклих безвісти під час війни. Платформа створена у форматі інтерактивного архіву, що дозволяє користувачам переглядати дані за іменами, локаціями, обставинами загибелі та часовими проміжками, формуючи цілісне уявлення про масштаби та характер насильства.

Завдяки відкритому цифровому формату Kosovo Memory Book стала важливим інструментом для дослідників, правозахисних організацій та журналістів, які працюють із питаннями воєнних злочинів, прав людини й перехідного правосуддя. Архів активно використовується в академічних дослідженнях і міжнародних аналітичних звітах, а його структура та методологія стали прикладом для інших країн, що пережили збройні конфлікти.

Платформа також відіграє значну роль у розвитку меморіального туризму та освітніх маршрутів. На основі її даних побудовані спеціальні туристичні маршрути, які проводять відвідувачів через ключові локації конфлікту. Цими маршрутами щороку користуються студенти, міжнародні делегації, журналісти, а також туристичні групи, що прагнуть глибше

зрозуміти історичний контекст Косова. Kosovo Memory Book стала фундаментом для формування національної культури пам'яті та важливим інструментом міжнародного діалогу, базованого не на політичних інтерпретаціях, а на перевірених фактах.

2.4. Словенська модель туристичного розвитку: нове позиціонування та стратегія сталого зростання

Війна в Словенії, або як її прийнято називати "Десятиденна війна", являється однією із серії конфліктів під час війн в Югославії. Основними причинами даної війни були етнічні претензії словенців до, на той момент, правлячої нації в Югославії – сербів. Словенія взагалі була найрозвинутішою країною Югославії після Другої Світової війни, і решта країн Югославії, зокрема Сербія, користувалася цим задля нарощування свого бюджету за рахунок Словенії. Деякі історики називають цей факт одним із причин словенської боротьби за незалежність.

Мова про незалежність Словенії йшла ще задовго до початку війни. Як приклад, цікавим фактом є промова словенського письменника Тоне Павчека 8 травня 1989 року. Суть цієї промови складала декларація опозиційних сил Словенії, в якій йшлося про бажання створення суверенної Словенської держави. Отже, початок було покладено.

Десятиденна війна 1991 року не призвела до масштабних людських втрат чи тривалої руйнації інфраструктури, що суттєво вплинуло на характер формування колективної пам'яті та національної ідентичності країни. У словенському випадку пам'ять про війну не стала домінантною травматичною основою державного наративу, а була інтегрована в ширший контекст європейського історичного розвитку.

Після здобуття незалежності у 1991 році розпочалася тривала й системна робота з позиціонування Словенії як окремої держави на міжнародній туристичній мапі. Значні зусилля були спрямовані на донесення того, що Словенія не є зоною воєнних дій і не є новим географічним

утворенням, а залишається тією ж туристичною дестинацією, відомою раніше, з унікальними природними та культурними перевагами. Упродовж першого року незалежності країну відвідало трохи більше ніж 1,4 млн туристів, що на 43,8% менше порівняно з попередніми роками, а кількість іноземних туристів скоротилася на 72,7%. У 1992 році кількість іноземних туристів становила лише 616 тис., що відображає короткостроковий негативний вплив політичної нестабільності на туристичний попит.

Натомість кількість ночівель іноземних туристів після різкого падіння на початку 1990-х років стабільно зростала. У 1992 році іноземні туристи забезпечили близько 2 млн ночівель, у 1997 році — 3 млн, у 2002 році — 4 млн, а у 2008 році цей показник перевищив 5 млн. Рекордним став 2019 рік, коли іноземні туристи сформували 11,4 млн ночівель, що становило 72% від загального обсягу. У 2020 році кількість ночівель іноземців скоротилася до 3,4 млн (–70,5% порівняно з 2019 роком). Основними країнами походження іноземних туристів у 2010–2020 роках були Італія, Німеччина та Австрія.

Рис. 2.7. Динаміка ночівель іноземних туристів у Словенії (1992-2024)

Складено автором на основі [46]

Попри кризові коливання, туризм залишається однією з ключових галузей економіки Словенії з вираженим мультиплікативним ефектом. До пандемії COVID-19 туристична діяльність забезпечувала майже 10% ВВП країни, формувала близько 32% експорту послуг та майже 7% загального експорту, що підтверджує її стратегічне значення для соціально-економічного розвитку держави.

Протягом 30 років словенський туризм подолав численні виклики. Після здобуття незалежності ключовим завданням стало позиціонування Словенії на міжнародному туристичному ринку, значну роль у чому відіграла Словенська туристична організація (Slovenian Tourist Board), яка у 2020 році відзначила 25-річчя діяльності. Послідовно, системно та у тісній співпраці з бізнесом вона формувала імідж країни та сприяла її інтеграції до європейського і світового туристичного простору. Було зроблено акцент на тому, що Словенія є молодого, безпечною та сучасною державою, розташованою в «зеленому серці Європи». Згодом на передній план вийшов образ Словенії як сталої бутик-країни з дружнім населенням, яке співтворить унікальні туристичні враження.

Змінилися також інструменти комунікації, маркетингові та збутові канали, а також стратегія розвитку туризму. Зросла увага до збереженої природи, персоналізованих вражень та сталого розвитку. Значний вплив на трансформацію галузі мала цифровізація та впровадження нових технологій, які забезпечують безпечні й привабливі туристичні продукти, регулюють туристичні потоки та підвищують ефективність просування.

Словенія орієнтувалася на потреби туристів, які шукають не лише відпочинку, а насамперед унікальних і змістовних вражень. Вони формувалися на основі якості, інновацій і креативності, регіонального різноманіття та природної й культурної спадщини.

Завдяки продуманій цифровій трансформації та співпраці з провідними медіа, інфлюенсерами й туристичними амбасадорами Словенська туристична організація сформувала стійке міжнародне визнання країни як привабливої

туристичної дестинації. Це підтверджується численними міжнародними нагородами, рейтингами та відзнаками, особливо у сфері гастрономії та сталого розвитку. Словенія отримала такі нагороди, як «Перша зелена країна світу», National Geographic World Legacy Destination Leadership, Best of the Planet – Best of Europe у рамках Sustainable Destinations, Preferred Destination of the Year від ECTAA, PATWA Award for the Best Emerging Destination, Lonely Planet Best Value Destinations 2019, Virtuoso Hottest Destination of the Year, Condé Nast Traveler Best Holiday Destination 2021 та інші. Додаткове міжнародне визнання принесли гастрономічні гіді Gault & Millau і Michelin, а також титул «Європейський регіон гастрономії 2021».

Словенський туризм розвивається відповідно до стратегічного бачення: «Словенія — це глобальна зелена бутик-дестинація для вимогливих відвідувачів, які шукають різноманітні та активні враження, спокій і особисту цінність».

Під брендом *I Feel Slovenia* продовжується розвиток сталої, безпечної та автентичної туристичної пропозиції. Сьогодні принципи сталості та безпеки підтримуються національним маркуванням GREEN & SAFE, міжнародною ініціативою Safe Travels, а також національною сертифікаційною програмою Green Scheme of Slovenian Tourism, яка під брендом *Slovenia Green* об'єднує всі зусилля зі сталого розвитку туризму на різних рівнях. Ця схема отримала широку підтримку серед словенських туристичних стейкхолдерів та стала прикладом для інших європейських країн, що підтверджується ініціативами Європейської туристичної комісії щодо створення національних моделей сталого туризму.

Рис. 2.8. Ключові елементи стратегії туристичного розвитку Словенії після здобуття незалежності

Джерело: складено автором

У 2019 році словенський туризм досяг рекордних показників — 6,2 млн туристичних прибуттів і 15,7 млн ночівель. Пандемія COVID-19 спричинила найглибшу кризу в історії галузі: у 2020 році кількість туристичних прибуттів скоротилася на 51%, а іноземних — на 74%. Водночас попередній розвиток галузі створив міцну основу для відновлення довіри туристів та поступового відновлення туристичної індустрії в постпандемічний період.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ

3.1 Проблеми та виклики збереження пам'яті в Україні

Культурна спадщина України є фундаментальним джерелом формування національної самосвідомості і зростання духовного розвитку народу. Вона впливає на самоідентифікацію нації в наступні періоди розвитку, виступає одним з домінуючих ціннісних надбань держави. Визначено, що ставлення народу до пам'яток культурної спадщини є показником рівня розвитку держави та духовної зрілості її громадян. Визнано, що окуповані росією території з 2014 року (АР Крим, Донецька, Луганська області) та повномасштабна війна з 24 лютого 2022 року спричинили велику втрату та руйнування історичних пам'яток культурної спадщини України. Через бойові дії виникла неможливість доступу українських та міжнародних експертів на територію об'єктів для спостереження за їх станом. Проблема втрати культурної спадщини в Україні потребує перемоги України, участі свідомих українців у відбудові втрачених архітектурних споруд та інших культурних цінностей, співпраці з міжнародними партнерами над духовно-культурними проєктами щодо відродження культурної спадщини.

Повномасштабне вторгнення росії спричинило появу нових гострих загроз і ризиків, які комплексно вплинули на функціонування всієї сфери. Йдеться передусім про пряме руйнування об'єктів культурної спадщини внаслідок бойових дій, а також про цілеспрямовані гібридні атаки на українську культурну ідентичність, що проявляються у знищенні та викраденні пам'яток, маніпуляції історичними наративами, апропріації української культури й кібератаках на цифрову інфраструктуру.

Міністерство культури та стратегічних комунікацій України продовжує фіксувати пошкодження об'єктів культурної спадщини й об'єктів культурної інфраструктури в Україні внаслідок повномасштабної російської агресії.

За інформацією, наданою обласними та Київською міською військовими адміністраціями, станом на 25 квітня 2025 року загальна чисельність пошкоджених пам'яток культурної спадщини в Україні складає 1453 об'єкти. З них національного значення — 142, місцевого — 1210, щойно виявлених — 101.

Пошкоджень зазнали пам'ятки культури у 18 областях та Києві, зокрема: у Харківській області — 332, Херсонській — 281, Донецькій — 172, Одеській — 159, Київській області та м. Києві — 100, Чернігівській — 65, Запорізькій — 63, Львівській — 61, Дніпропетровській — 53, Миколаївській — 47, Сумській — 55, Луганській — 32, Хмельницькій — 11, Полтавській — 10, Вінницькій та Житомирській — по 4, Кіровоградській — 3, Черкаській — 1.

Водночас, збитків зазнали 2286 об'єктів культурної інфраструктури. З них 425 — знищені (18,6 %).

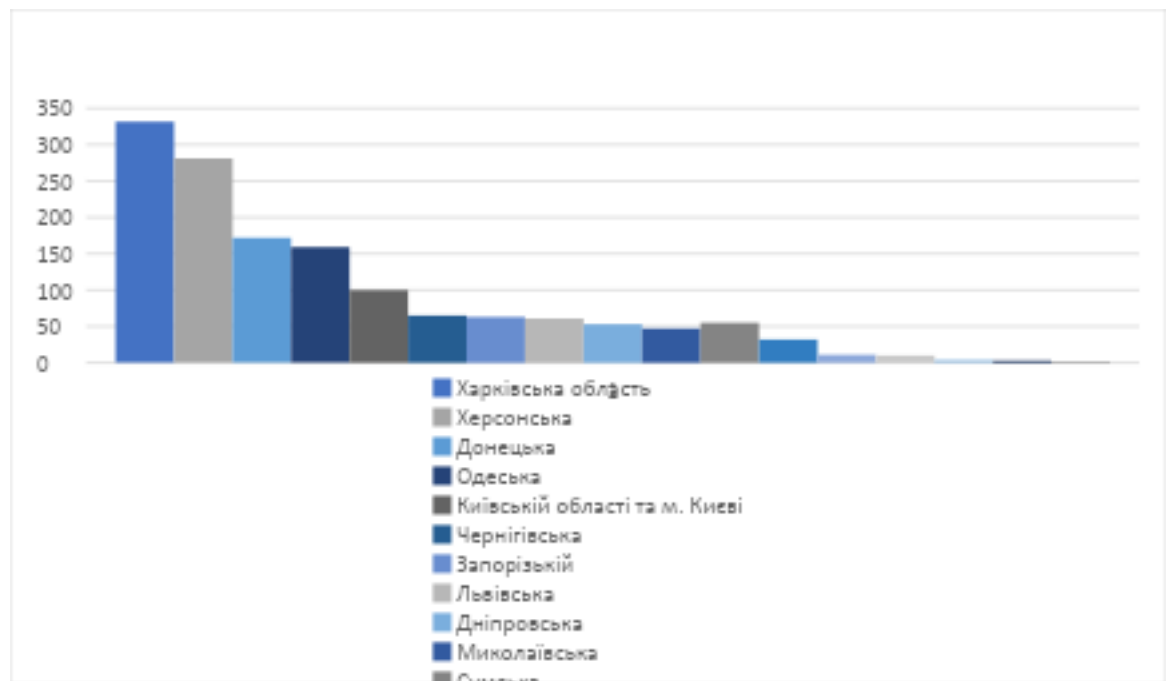

Рис. 1.3 Кількість пошкоджених пам'яток культурної спадщини в Україні за областями

Складено автором на основі [6]

Найбільших втрат і збитків культурна інфраструктура зазнала у Донецькій, Харківській, Херсонській, Київській, Миколаївській, Запорізькій, Сумській областях.

Загалом постраждали:

- бібліотеки — 806;
- заклади мистецької освіти — 175;
- музеї та галереї — 129;
- театри, кінотеатри та філармонії — 46;
- заповідники — 8;
- парки, зоопарки — 10;
- цирки — 4.

Руйнувань зазнали бібліотеки, музеї, театри на території 309 територіальних громад (21% від усіх ТГ в Україні) у Вінницькій (3,2%), Дніпропетровській (22%), Донецькій (89%), Житомирській (18%), Закарпатській (2%), Запорізькій (40,3%), Кіровоградській (4%), Київській (28,6%), Луганській (46,2%), Львівській (5,5%), Миколаївській (44,2%), Одеській (10%), Полтавській (4%), Сумській (68,6%), Харківській (59%), Херсонській (45%), Хмельницькій (18%), Черкаській (6,1%), Чернігівській (51%) областях та м. Києві.

Майже вся територія Луганської та значні частини територій Запорізької, Донецької та Херсонської областей досі перебувають у тимчасовій окупації. Це унеможлиблює обрахунок точної кількості пошкоджених пам'яток культурної спадщини, що постраждали в ході бойових дій та окупації.(29)

Глобальною проблемою сучасності, яка виникла в наслідок російсько-української війни 2014-2022 рр. є втрата культурної спадщини і їх художніх стилів в яких відображено історичне життя держави через мову мистецтва. Культурна спадщина - це не тільки архітектурні сакральні храми, монастирі, театри, кінотеатри, музеї, виставкові зали, бібліотеки, громадські будівлі, парки, площі але й рухомі пам'ятки культового походження: духовні

книги, посуд (потир), ікони, фрески, мозаїка, прикраси які належать до декоративно-прикладного мистецтва, кінофільми, літературні твори, музейні колекції, експонати, твори образотворчого мистецтва, артефакти археологічних знахідок, що відтворюють один із напрямів художньої культури - мистецтво. Історико- культурна та духовно-мистецька спадщина є основним ресурсом стратегічного розвитку держави та важливою складовою української культури, яка визначає цивілізацію і культурологічний потенціал нації. Існує влучна думка, що порятунок культури є одночасно порятунком людини, а це може свідчити, що рятуючи культурну спадщину українці відстоюють свою власну національну ідентичність. Війна призвела до загибелі, втрати здоров'я чи житла, вимушеного переміщення діячів культури, що спричиняє втрату кадрів і загрожує перериванням передачі знань, зокрема в рідкісних професіях, знеціненням фахової експертизи, деградацією мистецької освіти та виснаженням управлінських команд, які змушені працювати в умовах надзвичайної складності.

Війна створила тисячі нових місць пам'яті, від зруйнованих міст і сіл до братських могил, меморіалів, волонтерських центрів і символічних просторів спротиву. Перед державою постала потреба їхнього документування, збереження та осмислення.

Сьогодні дані про злочини, руйнування та свідчення очевидців зберігаються хаотично: у телеграм-каналах, ЗМІ, розрізнених архівах, особистих телефонах очевидців, у державних структурах, які не мають єдиної інтеграції.

Однією з ключових проблем, яка суттєво ускладнює процес документування Війни України за Незалежність, є постійна втрата інформації через відсутність централізованих архівів. Значна частина матеріалів зберігається фрагментарно, у приватних колекціях, локальних ініціативах, волонтерських спільнотах або в особистих пристроях людей, що підвищує ризики їхнього зникнення, пошкодження чи недоступності в майбутньому. Така децентралізація призводить до того, що важливі свідчення, докази,

фотографії та геолокаційні матеріали можуть назавжди бути втрачені ще до того, як їх вдається оцифрувати чи перевірити.

Таблиця 3.1

Системні проблеми у сфері збереження пам'яті та культури в умовах війни

Системна проблема	Що саме порушено	Довгостроковий ризик для України
Фрагментація збереження пам'яті про війну	Дані розпорошені між ЗМІ, соцмережами, волонтерами, приватними архівами	Втрата цілісного національного наративу війни
Відсутність централізованих архівів	Немає гарантій довготривалого збереження матеріалів	Зникнення доказів, свідчень і артефактів
Високий ризик втрати первинних даних	Матеріали зберігаються на особистих пристроях	Непоправні втрати ще до оцифрування
Брак спеціалізованих реєстрів	Відсутній системний облік втрат і місць пам'яті	Неможливість масштабного аналізу та планування
Відсутність уніфікованих стандартів документування	Дані несумісні між різними ініціативами	Неможливість інтеграції в єдину систему
Дефіцит технічних ресурсів	Брак обладнання для цифровізації	Обмежене збереження та поширення пам'яті

Відсутність етичних рамок роботи з травмою	Немає чітких стандартів і підходів	Ризик повторної травматизації
Управлінська неповороткість	Повільне ухвалення рішень навіть у кризі	Втрата часу для порятунку спадщини
Відсутність цілісного наративу війни	Дані не зведені в єдину логіку	Ослаблення національної ідентичності
Низький пріоритет культури в нацбезпеці	Культура не інтегрована у безпекову політику	Недооцінка ролі пам'яті у стійкості держави

Джерело: складено автором

Відсутність доступних спеціалізованих реєстрів, уніфікованих форм документування та розвиненої цифрової інфраструктури ускладнює облік втрат як культурної спадщини, так і самого сектору культури, а також координацію дій. Неповороткість управлінських механізмів, надмірна зарегульованість і правові бар'єри не дозволяють культурній сфері діяти оперативно навіть за наявності ресурсів, зокрема у питаннях фінансового управління, роботи з майном і розвитку команд. Додатковою проблемою є відсутність чіткої координації між державними та місцевими органами влади, що призводить до розпорошення відповідальності, неузгодженості рішень і втрати часу та можливостей для порятунку колекцій.

Війна суттєво змінила профіль і чисельність аудиторій через внутрішнє переміщення населення, еміграцію та загальний рівень стресу. Хоча запит на культурний продукт зріс, фінансові обмеження й кадровий дефіцит зменшили спроможність інституцій відповідати на нові потреби. Зміна форматів роботи, ізоляція закладів культури у прифронтових регіонах і трансформація їхніх функцій змушують організації переосмислювати власну роль без достатніх

ресурсів для цього. У всіх сегментах фіксується високий рівень психологічного виснаження та професійного вигорання команд.

Сектор культури також стикається з браком технічних можливостей, стандартів, обладнання й кваліфікованих фахівців для оцифрування, збереження та обміну знаннями, а також із недостатнім розумінням того, як працювати з травматичним досвідом суспільства й власних інституцій у воєнних умовах. Відсутні чіткі етичні рамки організації роботи в ситуації тривалого стресу. Додатково ситуацію ускладнює руйнування звичних логістичних і комунікаційних ланцюгів, що призвело до втрати професійних зв'язків і ускладнення партнерської взаємодії. Попри декларативні наміри, культура й надалі не посідає належного місця в політиці національної безпеки та не має достатнього пріоритету в державному порядку денному.

Ще однією важливою проблемою є відсутність системного простору, що об'єднує свідчення, документи, мультимедіа та геолокацію подій. Наразі в Україні немає інструменту, який би дозволяв інтерактивно бачити просторову динаміку війни, відображати локальні випадки на загальнонаціональній мапі або порівнювати події між регіонами. Це ускладнює аналітику, унеможлиблює швидке розуміння масштабів та перешкоджає створенню цілісного наративу про війну.

Повномасштабне вторгнення росії не лише загостило наявні проблеми культурного сектору, а й прискорило формування горизонтальних зв'язків і мережових рішень, у межах яких багато організацій перебрали на себе функції, що раніше виконувала держава. Через відсутність гнучких процедур і належної підтримки інституції були змушені самотійно реагувати на кризу, шукати міжнародних партнерів і адаптуватися до нових ролей. Водночас, попри зростання згуртованості та мобілізацію ресурсів, культурний сектор перебуває у стані глибокого виснаження: скорочення команд, нестабільне фінансування та надмірне навантаження унеможливлюють тяглість діяльності й стратегічне планування.

3.2. Проєктування авторської цифрової платформи туризму пам'яті та її потенціал у формуванні національної ідентичності

«MemoryMap Ukraine» — це масштабна цифрова гуманітарно-історична ініціатива, створена для документування та збереження пам'яті про Війну України за Незалежність. Платформа поєднує інтерактивну GIS-мапу, архів історій, мультимедійні матеріали, базу воєнних злочинів, аналітику та освітні інструменти. (див. додаток В)

Місією MemoryMap Ukraine є системне документування подій Війни України за Незалежність у цифровому форматі та створення достовірного, відкритого й довгострокового архіву, який забезпечує збирання, збереження, впорядкування та верифікацію історій, геоданих і мультимедійних матеріалів. Платформа прагне стати національним простором пам'яті, де людські свідчення, факти, докази та локальні наративи формують цілісну картину війни, доступну сьогодні й збережену для майбутніх поколінь.

MemoryMap Ukraine створює соціально значущий продукт, покликаний протидіяти дезінформації та укоріненим пропагандистським міфам, пропонуючи замість них перевірені дані, підтверджені джерела та чітку географічну прив'язку подій. Платформа укріплює доказову базу злочинів РФ, роблячи інформацію доступною для правозахисників, журналістів, дослідників, адвокаційних кампаній та міжнародних інституцій. Вона підтримує роботу науковців, аналітиків і медіа, надаючи якісні інструменти для дослідження, аналізу та інтерпретації матеріалів, що стосуються війни.

Важливою частиною місії є формування стійкої національної пам'яті — такої, що спирається на факти, людські історії та цифрові докази, а не на політичні інтерпретації. MemoryMap Ukraine сприяє глибшому розумінню мавштабів трагедії, втрат, героїзму та досвіду спротиву в різних регіонах країни. Платформа активно посилює соціальну згуртованість, адже залучення громадян до документування власних історій створює відчуття включеності, взаємної підтримки та спільної відповідальності за збереження правди про війну.

Цінностями MemoryMap Ukraine є:

Пам'ять — збереження достовірних свідчень, фактів, локацій та історій, що формують національну свідомість і передають досвід війни майбутнім поколінням.

Достовірність — опора на перевірені джерела, верифіковані дані та прозорі методи збору інформації для формування надійного цифрового архіву воєнної пам'яті.

Доступність — створення відкритого цифрового простору, де кожен може отримати знання про події війни, місця пам'яті та елементи національної ідентичності.

Участь — залучення громад, локальних ініціатив, дослідників, молоді та туристів до поповнення карти пам'яті та формування спільного наративу.

Освітність — використання інструментів туризму пам'яті для формування критичного мислення, історичної свідомості та національної ідентичності через цифрові практики.

Визначаються наступні **цілі** діяльності MemoryMap Ukraine:

1. Формування цифрової інфраструктури туризму пам'яті як інструменту конструювання національної ідентичності в Україні.
2. Збереження та популяризація воєнної пам'яті через інтерактивні карти, маршрути, архіви та освітні продукти.
3. Зміцнення національної єдності шляхом створення спільного символічного простору пам'яті для всіх регіонів України.
4. Підвищення міжнародної обізнаності щодо подій Війни України за Незалежність та інтеграція України у глобальний простір пам'яті.

Візією проєкту є Національна цифрова екосистема пам'яті, що об'єднує громадян України, міжнародну спільноту та майбутні покоління, формуючи спільну ідентичність, засновану на правді, пам'яті та досвіді війни.

3.2.1. Організаційна модель

З огляду на те, що платформа MemoryMap Ukraine поєднує аналітичні інструменти, цифрові лабораторії, дослідницькі центри та міжнародні комунікаційні формати, її функціонування потребує чіткої системи управління та координації діяльності. Після порівняння можливих моделей і внутрішнього обговорення було обрано горизонтальну організаційну структуру, яка мінімізує жорстку ієрархію, сприяє гнучкості, підсилює міждисциплінарну співпрацю та дозволяє кожному члену команди брати участь у стратегічних рішеннях. Такий підхід забезпечує прозорість процесів, швидкість реагування та рівний доступ до відповідальності для всіх учасників.

Основними ролями в управлінні MemoryMap Ukraine є:

- Виконавчий директор (Founder & Project Lead)
- Керівник аналітичного центру та дослідницьких програм (Head of Research & Analytics)
- Менеджер цифрових рішень та технічного розвитку (Digital Infrastructure Lead)
- Координатор міжнародної комунікації й партнерств (Global Partnerships Coordinator)
- Керівник освітньо-комунікаційних програм (Education & Outreach Director)
- Менеджер зі стратегічних комунікацій та публічного представлення (Communications Lead)
- Фінансовий менеджер (Financial Manager)

3.2.2. Фінансова модель

Зважаючи на те, що MemoryMap Ukraine є цифровою платформою і не потребує фізичного приміщення для офлайн-діяльності, основні стартові витрати зосереджуються на створенні технічної

інфраструктури, цифровому контенті, аналітичних модулів, а також фаховій роботі команди, яка забезпечує дослідження, модерацію даних та міжнародні комунікації. Окрім цього, необхідно інвестувати у серверні потужності, картографічні рішення, UI/UX дизайн, безпекові інструменти, а також у створення бази даних та мультимедійних матеріалів (фото, відео, архіви свідчень).

У Таблиці 3.1 наведено орієнтовні статті витрат та приблизний бюджет, необхідний для запуску MemoryMap Ukraine.

Щодо потенційних джерел доходу — оскільки проєкт має соціально-гуманітарний характер і не передбачає комерціалізації кінцевого продукту, основним джерелом фінансування виступатимуть гранти, державні програми, міжнародні фонди, партнерські проєкти з університетами, а також цільова підтримка донорів. Важливою складовою є залучення ресурсів через спільні дослідницькі програми, створення освітніх модулів, а також міжнародні платформні партнерства (наприклад, Balkan Memory Initiatives).

Таблиця 3.2.

Витрати проєкту

Витрата	Ціна, грн
Розробка цифрової платформи	1 200 000
Сервери, хмарне зберігання, домен, техпідтримка (3 місяці)	450 000
UI/UX дизайн, картографія, інтеграція карт	600 000
Створення аналітичного модуля (обробка даних, пошук, фільтри)	850 000
Заробітна плата команді (аналітики, контент-редактори, технічний фахівець)	1 800 000

Створення мультимедійних матеріалів (фото, відео, оцифрування)	700 000
Незаплановані витрати	350 000
Усього	6 250 000

Джерело: складено автором

Таблиця 3.3

Дохід проекту

Стаття доходу	Дохід, грн
Грантова підтримка міжнародних фондів (EU, USAID, UNESCO)	4 000 000
Партнерські програми з університетами та дослідницькими центрами, Донорські та благодійні внески	2 600 000
Усього	6 600 000 грн.

Джерело: складено автором

Враховуючи наведені вище розрахунки, стартові витрати на запуск платформи суттєво перевищують очікувані доходи початкового етапу. Це є типовою ситуацією для цифрових та соціальних проєктів, де перші місяці роботи спрямовані на розробку, тестування та формування аудиторії, а не на генерацію прибутку. Повноцінний вихід на операційну сталість можливий лише після масштабування функціоналу платформи, зростання партнерських програм та впровадження розширеної моделі монетизації.

З огляду на це, були визначені потенційні джерела додаткового зовнішнього фінансування, необхідні для реалізації проєкту MemoryMap Ukraine:

- залучення бізнес-партнерів (особливо компаній, що реалізують програми корпоративної соціальної відповідальності у сферах освіти, цифровізації та підтримки ветеранських/культурних ініціатив);
- отримання грантової підтримки від міжнародних фондів, донорських організацій та програм ЄС, орієнтованих на цифрові інновації, культурну спадщину та національну пам'ять;
- краудфандинг, спрямований на розвиток інтерактивної платформи та наповнення її контентом;
- співпраця з державними інституціями, відповідальними за культурну спадщину, цифрову трансформацію та розвиток туризму пам'яті.

3.2.3. Стратегічний аналіз

Для оцінювання внутрішніх і зовнішніх чинників, які впливатимуть на запуск та подальший розвиток цифрової платформи MemoryMap Ukraine, було проведено SWOT-аналіз.

Сильні сторони

- Платформа спирається на успішні міжнародні приклади цифрових карт пам'яті (Srebrenica Genocide Map, Kosovo Memory Book, War Childhood Museum Digital), які вже підтвердили свою ефективність у сфері роботи з травматичною спадщиною.
- MemoryMap Ukraine поєднує кілька сфер — туризм пам'яті, цифрову культуру, громадянську освіту та міжнародну комунікацію — що робить її унікальним інструментом у дослідженні та популяризації української ідентичності.

- Проєкт орієнтований на широку аудиторію: українських громадян, іноземних туристів, дослідників, студентів, громадські організації та міжнародні інституції, що значно розширює можливості залучення партнерів та користувачів.
- Команда володіє експертизою у сферах туризму пам'яті, національної ідентичності, культурної дипломатії та цифрових комунікацій.

Слабкі сторони

- Проєкт вимагає значних початкових затрат на розробку платформи, інтерактивну мапу, збір та верифікацію даних.
- MemoryMap Ukraine не має власної інституційної бази та працює повністю у цифровому форматі, що потребує стабільного технічного та фінансового забезпечення.
- Довгий процес наповнення контентом: для створення повноцінної карти необхідна співпраця з громадами, музеями, волонтерами, науковцями. Засновниця проєкту ще не має попереднього досвіду управління великими цифровими платформами на міжнародному рівні.

Можливості

- Світовий тренд на розвиток цифрових архівів, інтерактивної пам'яті та документування воєнних злочинів створює потужний попит на такі інструменти. MemoryMap Ukraine може стати ключовим ресурсом для популяризації туризму пам'яті в Україні та залучення іноземних туристів після перемоги.
- Значна зацікавленість міжнародних донорів у підтримці проєктів, що працюють з темою війни, прав людини, національної пам'яті та цифрової культурної спадщини.
- Можливість інтеграції з освітніми програмами університетів, музеями, та міжнародними платформами пам'яті.

- Розвиток мобільного застосунку, AR/VR-модулів, інтерактивних гідів та партнерських маршрутів.

Загрози

- Економічні ризики, пов'язані з нестабільністю макроекономічної ситуації в Україні, інфляцією та коливанням ринку ІТ-послуг.
- Політичні ризики, включно з можливими змінами державної політики у сфері цифровізації, культури або туризму.
- Висока конкуренція за грантові кошти серед проєктів, що працюють із темами війни та пам'яті.
- Загроза кібератак, інформаційних маніпуляцій та спроб дискредитації платформи зі сторони РФ.
- Можливі затримки у процесі збору даних через складну безпекову ситуацію або обмеження доступу до певних територій.

Окрім цього, реалізація будь-якого проєкту завжди супроводжується певним набором ризиків. Враховуючи те, що MemoryMap Ukraine є масштабною цифровою платформою з національним охопленням, її впровадження також супроводжуватиметься низкою потенційних ризиків. Умовно їх можна поділити на дві основні групи: ризики, пов'язані із зовнішнім середовищем реалізації проєкту, та ризики, що виникають безпосередньо у процесі впровадження цифрового продукту.

- До першої групи належать економічні та політичні ризики, які можуть впливати на стабільність фінансування, нормативно-правові умови та загальний контекст розвитку цифрових ініціатив у сфері культури та туризму.
- До другої групи входять ризики, пов'язані зі створенням та технічним забезпеченням платформи: цифрові та кіберризики, ризики точності даних, складність збору та верифікації інформації, а також ризики користувацького попиту та залучення аудиторії. (Таблиця 3.4)

Таблиця 3.4.

Аналіз ризиків

Ризики	Опис	Ймовірність
Економічні і ризики	Пов'язані із загальною економічною ситуацією в Україні, інфляцією, подорожчанням ІТ-послуг, можливими затримками у фінансуванні донорських програм.	Середня
Політичні ризики	Можливі зміни у правовому регулюванні цифрових платформ, авторського права, захисту персональних даних; зміни політики щодо роботи зі спадщиною війни.	Середня
Фінансові/ інвестиційні ризики	Обмежений доступ до довгострокового фінансування, конкуренція серед проєктів пам'яті, складність залучення інвестицій без юридичної інституціоналізації.	Середня
Технічні ризики	Можливі збої роботи платформи, кібератаки, серверні проблеми, потреба в регулярному оновленні технічної інфраструктури.	Середня
Ринкові ризики	Низька поінформованість населення про туризм пам'яті; потреба у	Середня

	тривалому періоді формування довіри та залучення аудиторії.	
Приховані ризики	Непередбачувані політичні, соціальні або військові обставини, що можуть уповільнювати роботу проєкту або блокувати доступ до інформації.	Низька

Джерело: складено автором

3.2.4. Маркетингова стратегія

Під час концептуального планування було сформовано ключові підходи до позиціонування проєкту, його іміджеві характеристики та базові принципи комунікації в національному й міжнародному середовищі. На основі цих елементів була вибудована структура маркетингової стратегії MemoryMap Ukraine (Таблиця 3.4 та Таблиця 3.5).

Було визначено дві основні цільові групи маркетингових комунікацій:

- Потенційні інвестори та партнери (грантові фонди, міжнародні організації, профільні інституції ЄС, дипломатичні місії, дослідницькі центри, державні інститути України).
- Потенційні користувачі платформи (українські та міжнародні туристи, дослідники й аналітики, учні та студенти, локальні громади, музеї, меморіальні інституції, українська діаспора).

Завдання маркетингової стратегії:

Для групи «Потенційні інвестори» — позиціонування MemoryMap Ukraine як надійного партнера, що створює цифрові інструменти для збереження пам'яті, розвитку меморіального туризму та міжнародної адвокації України.

Для групи «Потенційні користувачі» — формування довіри, поширення знань про національну пам'ять, залучення до використання платформи та розвитку культури відповідального меморіального туризму.

Результатом впровадження маркетингової стратегії має стати:

- створення унікального іміджу MemoryMap Ukraine як важливого національного та освітнього цифрового продукту;
- зростання зацікавленості міжнародних і внутрішніх інвесторів, грантодавців та партнерів;
- підвищення суспільного розуміння важливості цифрового збереження пам'яті й ролі меморіального туризму у формуванні національної ідентичності.

Для досягнення поставлених результатів маркетингової стратегії, вона має складатись з двох паралельних напрямів:

- А. Позиціонування MemoryMap Ukraine
- В. Промоція та просування бренду платформи

Таблиця 3.5

Структура маркетингової стратегії MemoryMap Ukraine

Напрямок А. Позиціонування платформи

Цільова група 1. «Потенційні інвестори»	Цільова група 2. «Потенційні резиденти»
Стратегічна ціль 1. MemoryMap Ukraine — цифрова платформа зі стійким розвитком, що сприяє збереженню пам'яті та зміцненню національної ідентичності	Стратегічна ціль 2. MemoryMap Ukraine — доступний і безпечний цифровий простір для пізнання, самоідентифікації та формування національної пам'яті
Оперативна ціль 1.1. Проведення презентацій, круглих столів, міжнародних обговорень щодо ролі платформи у сфері пам'яті та туризму	Оперативна ціль 2.1. . Системне поширення освітніх, меморіальних та туристичних матеріалів
Оперативна ціль 1.2. Формування стійкої системи маркетингового управління та взаємодії з міжнародними інституціями	Оперативна ціль 2.2. Розвиток активної участі громад у наповненні й використанні MemoryMap

Джерело: складено автором

Таблиця 3.6

В. Промоція та просування бренду Центру

Стратегічна ціль 1. Формування культурних, освітніх і цифрових продуктів для комунікації	Стратегічна ціль 2. Інформування цільових груп
Оперативна ціль 1.1. Розробка ключових повідомлень про платформу та її місію	Операційна ціль. 2.1. Сегментування аудиторій для ефективної комунікації
Оперативна ціль 1.2. Формування дизайну бренду та візуальної айдентики MemoryMap Ukraine	Операційна ціль 2.2. Вибір ефективних каналів поширення інформації (соцмережі, сайт, партнерські мережі, ЗМІ)
Оперативна ціль 1.3. Створення контенту: інтерактивні карти, відео, історії свідків, віртуальні маршрути, освіта	Операційна ціль 2.3. Розробка та впровадження комунікаційного плану

Джерело: складено автором

3.2.5. Управлінські висновки

На даному етапі, зважаючи на цифровий характер проєкту та відсутність остаточно сформованої технологічної інфраструктури, неможливо провести повністю точні фінансові розрахунки. Саме тому було розроблено базову модель реалізації MemoryMap Ukraine, яка може адаптуватися та уточнюватися в процесі впровадження платформи та розширення її функціональності.

Беручи до уваги потреби цільових аудиторій — українських та міжнародних користувачів, дослідників, громад, інституцій пам'яті — а також актуальність проблеми збереження національної пам'яті та ролі меморіального туризму у формуванні української національної ідентичності, було зроблено висновок про високу доцільність і стратегічну важливість реалізації проекту.

Для успішної розбудови MemoryMap Ukraine проектній команді необхідно пройти кілька ключових етапів:

1. Підготовчий етап

На цьому етапі необхідно сформувати технологічну основу проекту:

- обрати та налаштувати серверні рішення, цифрове сховище даних і систему безпеки;
- підготувати структуру бази даних для зберігання локацій пам'яті, свідчень, фото- та відеоматеріалів;
- створити прототип інтерфейсу платформи та протестувати базові функції.

Паралельно команда має розробити фінансову модель, сформувати інвестиційну пропозицію та провести консультації з потенційними партнерами та грантодавцями. Важливо також визначити стратегію запуску ключових цифрових продуктів: інтерактивної карти, освітнього модуля, меморіальних маршрутів.

2. Реалізація та запуск

На цьому етапі відбувається безпосереднє розгортання платформи, наповнення її першим контентом і тестування користувацьких сценаріїв.

Основні завдання етапу:

- інтеграція контенту, отриманого від громад, музеїв, дослідників та архівів;
- запуск комунікаційної кампанії для інформування цільових аудиторій;
- співпраця з туристичними організаціями, державними інституціями та міжнародними партнерами;
- формування перших меморіальних маршрутів і інформаційних блоків.

Необхідним є також постійний моніторинг користувацької активності, виявлення технічних помилок та корекція функціоналу.

3. Розвиток та масштабування

Після запуску MemoryMap Ukraine важливо системно аналізувати результати роботи платформи, відстежувати рівень залученості користувачів та ефективність контенту. Це дасть змогу:

- покращувати функціональність і якість цифрових продуктів;
 - створювати нові модулі (наприклад: «Музей онлайн», «Хронологія війни», «Освітня студія»);
 - розширювати географію карти, додаючи нові регіони, маршрути, кейси;
- розвивати партнерства з міжнародними меморіальними інституціями та туристичними організаціями.

На цьому етапі також є можливість впровадження нових сервісів на основі потреб користувачів — аналітичні панелі, освітні курси, віртуальні виставки, інтеграції з аудіогідами.

Підсумовуючи, першим практичним кроком після затвердження концепції MemoryMap Ukraine стане формування технічного прототипу та побудова цифрової інфраструктури, що забезпечить подальше масштабування платформи та ефективну реалізацію її місії — збереження пам'яті та зміцнення національної ідентичності України.

3.3. Перспективи становлення туризму пам'яті як чинника зміцнення національної ідентичності у післявоєнній Україні

Історична пам'ять нації є однією з ключових складових її національної ідентичності, особливо в умовах сучасних війн, коли нації стикаються з загрозами своєму існуванню та суверенітету. Під час російсько-української війни, яка триває з 2014 і до тепер, історична пам'ять стала важливим

чинником збереження єдності та зміцнення національної ідентичності українців.

Важливим аспектом національної історичної пам'яті в контексті російсько-української війни є побудова нового національного наративу поза впливом росії. Цей процес передбачає не лише переосмислення історії, а й створення нових символів та ідеалів, які відповідають сучасним українським реаліям.

Також варто зазначити, що сучасні технології відкривають нові можливості для збереження та популяризації історичної пам'яті України. Віртуальні музеї, цифрові архіви, інтерактивні карти та інші технологічні рішення дозволяють українцям з усього світу брати участь у збереженні своєї історичної спадщини. Зокрема, віртуальна реальність та 3D-моделі історичних подій надають нових форм освітньо-виховним проектам та сприяють популяризації української історії серед молоді.

Важливим питанням розвитку культури пам'яті і туризму пам'яті, зокрема, є збереження культурних об'єктів під час бойових дій й організація відновлювальних робіт з метою подальшої меморіалізації. Важливим фактором збереження військово-історичного ландшафту полів битв є їх меморіалізація, яка передбачає не тільки установку на них різних пам'ятників і пам'ятних знаків, а й закріплення в народній пам'яті прямого асоціативного зв'язку між історичною подією і місцевістю, де воно відбулося. Створення на місці втраченої пам'ятки культури меморіалу стане не тільки важливим кроком для українського народу, а і буде привабливим з туристичної точки зору. Адже вже зараз популярність України у світі дуже зросла і з припиненням бойових дій туристи забажають на свої очі побачити наслідки цих жахливих подій.

Об'єднання «Visit Ukraine» влітку мало намір запустити тури українськими містами-героями, які постраждали від російської агресії (Києвом, Черніговом, Сумами, Харковом, Ірпенем і Бучею). Ці пропозиції викликали критику в соцмережах, користувачі обурювалися і не розуміли, як

можна «гуляти по місцях, де вбивали й гвалтували». У «Visit Ukraine» визнали, що ці теми «потребують більш детального опрацювання», тому скасували тури (*Information page about Ukraine* 24/7, 2022).

Попри розробку концепції відвідування місць пам'яті, пов'язаних з військовою агресією росії в Україні, наразі вже готується концепт розбудови меморіальних комплексів та музеїв, присвячених страшним подіям окупації Київщини російськими російськими агресорами. У Київській обласній військовій адміністрації вже створено «VR-музей пам'яті війни» (*VR-музей пам'яті війни*), запущено проєкт «Війна впри- тул» (ПРО ПРОЕКТ, 2022). Цей проєкт має за головну мету здійснення меморіалізація руй- націй, щоб показати світовій спільноті масш- таб катастрофи та геноцид української нації. За допомогою сучасних технологій фіксуються руйнування, які спричиняє агресор на всій території України. Такий же музей створено в Чернігові «VR-музей пам'яті війни на Чернігівщині» (*VR-музей пам'яті війни на Чернігів- щині*). Тому в усіх подібних музеях уже зараз за допомогою 3D-турів відвідувачі туристичних порталів можуть потрапити до жахливої реаль- ності, яку принесла із собою війна.

Туризм пам'яті здатний не лише забезпечувати пізнавальну функцію, а й виконувати роль інструмента примирення, громадянської освіти та зміцнення довіри всередині суспільства.

Повоєнне відновлення України неможливе без переосмислення ролі культури та туризму як взаємопов'язаних інструментів суспільної стійкості й ідентифікації. Повномасштабна війна не лише загострила структурні проблеми культурного сектору, але й стала каталізатором глибоких трансформацій, які створюють передумови для формування нового типу туризму — орієнтованого на пам'ять, досвід, солідарність і спільні цінності. У цьому контексті туризм поступово виходить за межі рекреаційної функції та набуває значення простору осмислення національного досвіду, що є особливо важливим для консолідації суспільства після війни.

Адаптація культурних інституцій до кризових умов продемонструвала високий потенціал самоорганізації та локальної відповідальності, що має пряме значення для майбутнього туристичного розвитку. У ситуації, коли традиційні управлінські механізми виявилися недостатньо ефективними, інституції культури змушені були самостійно ухвалювати рішення, змінювати формати діяльності, брати на себе нові ролі та функції. Цей досвід сформував нову логіку суб'єктності, у якій локальні ініціативи, громади та культурні середовища стають активними агентами змін. Саме така модель є надзвичайно перспективною для післявоєнного туризму, оскільки вона дозволяє створювати автентичні туристичні продукти, засновані на місцевій історії, пам'яті та пережитому досвіді війни.

Важливою особливістю воєнного періоду стала трансформація культурних інституцій у багатофункціональні простори, що поєднували гуманітарні, освітні, меморіальні та соціальні функції. Ці простори не лише забезпечували базові потреби людей, а й виконували роль осередків символічної стабільності та соціальної згуртованості. У післявоєнний період саме такі формати можуть стати основою для розвитку пам'яттєвого туризму, орієнтованого на роботу з травматичним досвідом, колективною пам'яттю та процесами меморіалізації. Туристичні маршрути, культурні хаби й меморіальні простори, сформовані на базі цього досвіду, здатні виконувати не лише пізнавальну, а й терапевтичну та ідентифікаційну функцію.

Окреме значення для формування національної ідентичності через туризм має активізація роботи з новими аудиторіями, зокрема внутрішньо переміщеними особами, ветеранами, родинами військових, дітьми та людьми з інвалідністю. Війна змінила соціальну структуру суспільства й запити до культурного продукту, що змусило інституції переосмислити власні наративи та формати комунікації. Інтеграція цих груп у культурні й туристичні практики сприяє формуванню інклюзивної моделі національної ідентичності, у якій різні досвіди визнаються частиною спільної історії. У післявоєнному туризмі це відкриває можливості для створення маршрутів і програм,

спрямованих на внутрішній туризм, міжрегіональний діалог та відновлення соціальних зв'язків.

Посилення міжінституційних і міжсекторних партнерств, що виникли в умовах війни, створює важливу основу для комплексного туристичного розвитку. Горизонтальні мережі між музеями, театрами, бібліотеками, архівами, освітніми та соціальними структурами дозволяють формувати цілісні культурно-туристичні екосистеми замість розрізнених ініціатив. Такий підхід є особливо важливим для регіонів, які зазнали значних руйнувань або тривалий час перебували в зоні бойових дій, адже саме через інтегровані культурні та туристичні проєкти можливе символічне «повернення» цих територій у національний простір пам'яті.

Міжнародна співпраця, активізована під час війни, також відіграє ключову роль у перспективах розвитку туризму як чинника ідентичності. Українські культурні інституції стали помітнішими на міжнародному рівні, а взаємодія з іноземними партнерами дедалі частіше вибудовується на засадах рівноправного партнерства. У післявоєнний період це створює передумови для формування туристичних проєктів, які презентують Україну як суб'єкта з власним історичним досвідом і культурним голосом, а не як периферійний простір. Залучення іноземних відвідувачів до безпосереднього переживання українського контексту — через фестивалі, виставки, меморіальні події та культурні маршрути — сприяє міжнародному визнанню української національної ідентичності та подоланню колоніальних стереотипів.

Суттєвий потенціал для розвитку туризму має також цифровізація культурної спадщини, яка стала відповіддю на загрози фізичного знищення об'єктів культури. Документування, 3D-моделювання та створення цифрових архівів не лише забезпечують збереження пам'яті, а й відкривають нові формати взаємодії з аудиторією. Віртуальні музеї, інтерактивні карти пам'яті та онлайн-експозиції можуть стати важливим інструментом популяризації української історії та культури, особливо для молоді, діаспори та іноземних туристів. У поєднанні з фізичними туристичними маршрутами ці інструменти

формують багаторівневий простір національної ідентичності, доступний незалежно від географічних обмежень.

Окремої уваги потребує людський вимір післявоєнного туристичного розвитку. Виснаження команд, втрата фахівців і необхідність роботи з травматичним досвідом актуалізують потребу в нових освітніх і професійних підходах. Підготовка спеціалістів, здатних поєднувати культурну, туристичну та меморіальну експертизу, є ключовою умовою формування якісного туристичного продукту. Туризм у цьому контексті виступає не як комерційна послуга, а як форма публічної роботи з пам'яттю, етикою та відповідальністю перед суспільством.

Таблиця 3.7

**Систематизація рекомендацій розвитку туризму як чинника
національної ідентичності у післявоєнній Україні**

Безпека й збереження спадщини	Люди й компетенції
● Розвиток фондосховищ, депозитаріїв і сховищ подвійного призначення для культурної спадщини. ● Запровадження технічних рішень безпеки та неінвазивних методів дослідження спадщини. ● Масштабна цифровізація, 3D-моделювання та документування об'єктів культурної спадщини. ● Створення та оновлення реєстрів, каталогів і цифрових баз даних культурних цінностей. ● Резервне збереження даних і архівів (у тому числі на закордонних серверах).	● Медичне страхування та психологічна підтримка представників культурного сектору. ● Освітні програми, стажування, менторство та обмін досвідом у кризових умовах. ● Підготовка фахівців для роботи з травматичним досвідом та пам'яттю. ● Розвиток травмоінформованого та інклюзивного підходів у роботі з аудиторіями. ● Програми професійної реінтеграції та повернення фахівців з-за кордону. ● Запровадження інструментів мотивації та визнання (стипендії, премії, резиденції).

● Пілотні проєкти збереження та інтерпретації місцевої спадщини в громадах. ● Визнання культури та спадщини елементом національної безпеки.	● Підготовка кадрів для цифровізації, архівації та роботи з новими форматами туризму.
Управління й фінанси	Партнерства й міжнародна інтеграція
● Інституційна (операційна) підтримка організацій замість виключно проєктних грантів. ● Довгострокові інвестиційні та інфраструктурні програми підтримки. ● Інфраструктурні гранти на безпеку, доступність та модернізацію просторів. ● Матеріально-технічне забезпечення (обладнання, генератори, ІТ, пакування). ● Підтримка малих і регіональних інституцій без посередників. ● Реформа законодавства у сфері культури, меценатства та державно-приватного партнерства.	● Залучення бізнесу до підтримки культури як елементу суспільної стійкості. ● Участь України в міжнародних культурних і виставкових проєктах. ● Проведення міжнародних подій в Україні та залучення іноземних відвідувачів. ● Інтеграція української культури в європейські освітні та культурні програми. ● Усунення колоніальних і російськоцентричних наративів у міжнародному просторі. ● Спільні проєкти з іноземними партнерами у деокупованих і прифронтових регіонах. ● Страхування ризиків міжнародної співпраці та культурного виробництва в Україні.

Джерело: складено автором

Важливою перспективою розвитку цього напрямку є цифровізація меморіального простору, що створює можливість масштабування культурної спадщини війни та її інтеграції в глобальний інформаційний та туристичний контекст. У цьому сенсі проєкт MemoryMap Ukraine виступає ключовим

технологічним інструментом, здатним забезпечити систематизацію, збереження та доступність даних про місця пам'яті, персональні історії, свідчення очевидців та елементи нематеріальної спадщини. Платформа дозволяє формувати інтерактивні маршрути туризму пам'яті, підтримує освітні модулі й аналітичні функції, сприяючи усвідомленому ставленню до історії та розумінню того, як саме війна трансформує простір і людей.

Завдяки можливості поєднати локальні наративи з національним та міжнародним дискурсами пам'яті, MemoryMap Ukraine може стати фундаментом для створення сучасної інфраструктури меморіального туризму, яка відповідатиме стандартам. Вона також забезпечує відкритість і прозорість меморіальних процесів, визнання досвіду громад і формування нового, об'єднуючого образу України як держави, що пам'ятає, вшановує і переосмислює свою історію.

Таким чином, перспективи становлення туризму як чинника зміцнення національної ідентичності у післявоєнній Україні ґрунтуються на глибоких трансформаціях, що відбулися в культурному секторі в умовах війни. Самоорганізація, мережевість, інклюзивність, міжнародна відкритість, цифровізація та переосмислення ролі культури в суспільстві формують основу для нового типу туризму — змістовного, пам'яттєвого та ідентифікаційно насиченого. Саме такий туризм здатний стати не лише інструментом економічного відновлення, а й важливим механізмом консолідації українського суспільства, відновлення довіри та утвердження національної ідентичності в післявоєнний період.

ВИСНОВКИ

1. Туризм пам'яті є важливою складовою сучасних меморіальних практик, що поєднує переосмислення минулого з формуванням національної ідентичності. У постконфліктних суспільствах він виконує роль інструменту діалогу, примирення та соціального навчання, дозволяючи суспільству опрацьовувати травматичний досвід і трансформувати його в усвідомлені цінності. Концепти «культури пам'яті» та «місць пам'яті», представлені у працях провідних дослідників, дають можливість розглядати туризм пам'яті як процес просторової навігації крізь історичні смисли та колективні спогади.
2. Сучасна наукова думка підкреслює, що саме в умовах глобальних криз, воєн та зміни ідентифікаційних моделей туризм пам'яті стає механізмом осмислення минулого та зміцнення відчуття належності до національної спільноти. Він сприяє руйнуванню регіональних стереотипів, формуванню спільного наративу та перетворенню локальних травм на елемент загальнонаціональної пам'яті.
3. Соціально-економічний профіль країн Західних Балкан сформувався під значним впливом розпаду Югославії та воєнних конфліктів 1990-х років, що призвели до глибоких демографічних, економічних і інституційних втрат. Постконфліктна трансформація регіону відбувалася в умовах обмежених внутрішніх ресурсів, депопуляції, трудової міграції та необхідності відновлення інфраструктури, що зумовило посилення ролі сфери послуг, зокрема туризму, у структурі національних економік. Проведений аналіз свідчить, що для малих і перехідних економік Західних

Балкан туризм виконує не лише економічну, а й стратегічну функцію, сприяючи зайнятості, міжнародній інтеграції та формуванню позитивного іміджу держав. Водночас рівень туристичної залежності та конкурентоспроможності країн регіону є нерівномірним і залежить від географічних переваг, інституційної спроможності та ефективності державної політики у сфері туризму.

4. Аналіз хорватського досвіду переконливо демонструє, що туризм пам'яті може стати потужним інструментом післявоєнної відбудови, формування національної ідентичності та економічної стабілізації. Попри катастрофічне падіння туристичних потоків у період війни, Хорватія змогла перетворити травматичну спадщину на структурований культурний ресурс, створивши розгалужену мережу музеїв, меморіальних центрів, тематичних маршрутів і символічних просторів.
5. Аналіз досвіду Боснії і Герцеговини засвідчує, що туризм пам'яті у постконфліктному суспільстві формується у складному полі взаємодії між травмою, політикою та потребою примирення. У Боснії колективна пам'ять не лише матеріалізована у музеях, меморіалах і символічних просторах, але й глибоко вкорінена у щоденних практиках різних етнічних груп, що надає туризму пам'яті особливої поліфонічності та багаторівневості.
6. Аналіз меморіальних практик у Сербії та Косові показує, що туризм пам'яті в цих державах функціонує не стільки як простір колективного переосмислення минулого, скільки як інструмент політичної легітимації та боротьби за символічний контроль над історією конфліктів 1990-х років. Зростання туристичних потоків у 2022–2025 роках відображає не лише економічну активність, але й посилення конкуренції між державами за формування “правильної” версії минулого для внутрішньої та зовнішньої аудиторії. У Сербії туризм пам'яті є частиною державної політики героїзації та побудови образу жертви. У Косові, навпаки, пам'ять

інституціоналізується навколо наративу про пережитий геноцид та боротьбу албанського населення за виживання.

7. Досвід Словенії засвідчує, що навіть після збройного конфлікту держава може успішно перезапустити туристичну галузь за умови чіткого позиціонування, послідовної державної політики та орієнтації на сталий розвиток. Короткотривалий характер війни 1991 року дозволив інтегрувати пам'ять про конфлікт у ширший європейський контекст, не закріплюючи за країною образ поствоєнної території. Системна діяльність Словенської туристичної організації, впровадження єдиного бренду та акцент на екологічності, безпеці й автентичних враженнях забезпечили стабільне зростання туристичних показників і вагомий внесок туризму в економіку країни. Словенська модель демонструє, що туризм може виконувати не лише економічну, а й ідентифікаційну функцію, формуючи позитивний міжнародний образ держави.
8. Повномасштабна російська агресія спричинила безпрецедентні втрати для культурної спадщини України. Ключовою проблемою наразі є фрагментованість і нестабільність зберігання інформації: свідчення, фото, відео та дані про злочини розпорошені між приватними архівами, волонтерськими ініціативами, телеграм-каналами та неінтегрованими державними ресурсами. Відсутність єдиної цифрової платформи створює ризик безповоротної втрати доказів і не дозволяє сформувати цілісний наратив про війну. Україна стикається з подвійним викликом — фізичним руйнуванням спадщини та інформаційною дезінтеграцією, що потребує системних рішень і міжнародної підтримки.
9. Розроблення та впровадження платформи MemoryMap Ukraine демонструє потенціал сучасних цифрових технологій у формуванні культури пам'яті та зміцненні національної ідентичності. Платформа поєднує гуманітарні, освітні, аналітичні та технологічні компоненти, створюючи цілісну екосистему, здатну документувати досвід війни та робити його доступним для різних аудиторій — від громад і дослідників до туристів і міжнародної

спільноти. Обрана організаційна модель забезпечує гнучкість управління та міждисциплінарну співпрацю, а фінансова структура відображає реалії розвитку соціально значущих цифрових продуктів, де початкові витрати неминуче перевищують стартові доходи. SWOT-аналіз окреслює сильні сторони проєкту, його стратегічні можливості та зовнішні обмеження, що дозволяє сформувати реалістичну траєкторію росту та зниження ризиків. Маркетингова стратегія визначає позиціонування MemoryMap Ukraine як національної платформи пам'яті та надійного міжнародного партнера у сфері меморіальних практик.

10. Післявоєнна Україна матиме унікальне історичне й культурне завдання — зберегти досвід війни та інтегрувати його у формування національної ідентичності. Туризм пам'яті, поєднаний із сучасними цифровими технологіями, стане одним із ключових інструментів цього процесу. Він здатний не лише фіксувати та інтерпретувати місця трагедій, спротиву й героїзму, а й виконувати освітню, об'єднавчу та примирювальну функції. У цих умовах платформа MemoryMap Ukraine виступає стратегічним елементом нової інфраструктури пам'яті: вона забезпечує систематизацію та збереження даних, відкриває доступ до персональних історій, формує інтерактивні маршрути та підсилює національний і міжнародний дискурс про війну. Її інтеграція в туристичну та освітню екосистему дає змогу перетворити усну та матеріальну пам'ять на спільний ресурс розвитку, сприяє переосмисленню травматичного досвіду та консолідації суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України про Туризм від 15.09.1995 № 324/95-ВР : [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: [<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95%D0%B2%D1%80>](<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>) (дата звернення: 15.10.2025).
2. Виноградова О. В. Економічна сутність і специфіка розвитку міжнародного туризму в Україні / О. В. Виноградова, Д. А. Ісмаїлова // Вісник ДІТБ. Серія «Економіка, організація і управління підприємствами (в туристичній сфері)». – 2006. – № 10. – С. 98–104.
3. Парфіненко А. Ю. Балканський вимір європейської безпеки в світлі геостратегій ключових міжнародних гравців Сходу та Заходу / А. Ю. Парфіненко // Філософія та політологія в контексті сучасної культури. – 2020. – Т. 12, № 1. – С. 222–232.
4. Парфіненко А. Ю. Трансформація зовнішньої політики Хорватії в контексті російсько-української війни // Міжнародні конфлікти у сучасному світі: від регіонального протистояння до глобального суперництва. Матеріали міжнародної наукової конференції (Львів, 4 грудня 2025 р.) / Упорядники: Мальський М. З., Кучик О. С., Вовк Р. В., Кут М. О. – Львів: Факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. І. Франка, 2025. – С. 182-187.
5. Столбова Ю. В. Роль внутрішнього туризму у формуванні національної ідентичності / Ю. В. Столбова ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
6. Статистика міністерство культури України. Режим доступу: [<https://mcsc.gov.ua/news/1612-pamyatok-kulturnoyi-spadshhyny-ta-2427-ob/>] (дата звернення: 15.10.2025).
7. Armakolas I. The fragmentation of memory in post-war Bosnia / I. Armakolas // SEESOX Papers. – 2011.

8. Ashworth G. J. Planned and unplanned memory: heritage and the experience of war / G. J. Ashworth, J. E. Tunbridge. – L. : Routledge, 2007. (**№ 2**)
9. Aussems D. Trauma-tourism and memory entrepreneurs / D. Aussems. – 2023.
10. Babić L. Škola mira: education, national identity and the culture of remembrance in Croatia / L. Babić, M. Bunčić // Croatian Journal of Education. – 2020. – Vol. 22(2). – C. 457–478.
11. Brajković D. Politics of memory and commemoration in Croatia: Homeland War Museum in Karlovac / D. Brajković // Memory Studies. – 2018. – № 11(5). – C. 618–634.
12. Čapo J. Narratives of nationhood: memory politics in Croatian war museums / J. Čapo // Nations and Nationalism. – 2016. – Vol. 22(3).
13. Đureinović J. The politics of memory of the Second World War in contemporary Serbia: collaboration, resistance and retribution / J. Đureinović. – L. : Routledge, 2020.
14. Foote K. E. Shadowed ground: America's landscapes of violence and tragedy / K. E. Foote. – Austin : University of Texas Press, 1997.
15. Gilbert D. Affective experiences in Sarajevo / D. Gilbert // Journal of Tourism Studies. – 2020.
16. Janković S. Remembering Lipa: memory, place, and the Second World War in Istria / S. Janković // Acta Histriae. – 2021. – Vol. 29(1). – C. 101–117.
17. Jansen S. People and things in the ethnography of borders: materialising the division of Sarajevo / S. Jansen // Social Analysis. – 2013. – Vol. 57(2). – C. 66–83.
18. Markovitz I. The politics of memory in Bosnia / I. Markovitz // Memory Studies. – 2020.
19. Matezic D. War tourism and identity in Croatia / D. Matezic // Journal of Heritage Tourism. – 2021.
20. Milošević A. The politics of memory of the Second World War in contemporary Serbia / A. Milošević. – L. : Routledge, 2020.

21. Perry V. War and memory in Bosnia-Herzegovina / V. Perry. – Palgrave Macmillan, 2015.
22. Radonić L. Croatian Homeland War memorial museums – exhibiting urbicides and concentration camps / L. Radonić // Nationalities Papers. – 2024. – Vol. 52, Issue 4. – С. 935–960. – DOI: 10.1017/nps.2023.93.
23. Subotić J. Narrative, justice and the (re)making of international order / J. Subotić // Foreign Policy Analysis. – 2013. – Vol. 10(3).
24. Азовський Д. Туризм у режимі відновлення: як відпочинок українців рятує економіку країни : [Електронний ресурс] / Д. Азовський. – Режим доступу: [<https://rayon.in.ua/authors/871/danilo-azovskiyy>] (дата звернення: 15.10.2025).
25. Аріон О. В. Маршрути пам'яті у сучасному туристичному вимірі : [Електронний ресурс] / О. В. Аріон, А. І. Кулагіна. – Режим доступу: [https://constructgeo.knu.ua/assets/num/num_4_special_2024/4_sp_24_19.pdf] (дата звернення: 15.10.2025).
26. Віртуальний музей – ефективний механізм збереження історичної пам'яті та культурної спадщини : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [<https://medialeague.com.ua/virtualnyj-muzej-efektyvnyj-mehanizm-zberezhennya-istorychnoyi-pamyati-ta-kulturnoyi-spadshhyny>] (дата звернення: 15.10.2025).
27. Державна служба статистики України. Туризм : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 15.10.2025).
28. Державне агентство розвитку туризму України (ДАРТ) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [<https://tourism.gov.ua/>] (дата звернення: 15.10.2025).
29. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на початок 2024 року :

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/04/01.01.24_Damages_Report.pdf] (дата звернення: 15.10.2025).
30. Культурний сектор України в умовах війни: виклики – потреби – заходи : звіт за результатами конференції-воркшопу (Мистецький арсенал, Київ, 10–11 квітня 2025) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://www.ukraine-wiederaufbauen.de/resource/blob/258278/the-ukrainian-cultural-sector-in-wartimes-report-ua-.pdf] (дата звернення: 15.10.2025).
31. Меморіальний центр «Вуковар» : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://www.mcdrvu.hr] (дата звернення: 15.10.2025).
32. Меморіальний центр Рома в Уштиці : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://romski-memorijalni-centar.hr] (дата звернення: 15.10.2025).
33. Музей Вітчизняної війни, Карловац : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://www.gmk.hr/en] (дата звернення: 15.10.2025).
34. Новосад М. Г. Руйнування культурної спадщини України в умовах війни як проблема: філософсько-культурологічний аспект : [Електронний ресурс] / М. Г. Новосад, С. І. Білоус, О. Ф. Терешкун, Л. В. Борисевич. – Режим доступу: [https://www.journal-discourse.com/uk/kataloh-statei/2022/2022-r-391-3/rui-nuvannia-kulturnoi-spadshchyny-ukrainy-v-umovakh-viiny-iak-problema-fil-sofsko-kulturolohichnyi-aspekt] (дата звернення: 15.10.2025).
35. Отнюкова М. С. Туристичні практики споживання як інструмент конструювання ідентичності : [Електронний ресурс] / М. С. Отнюкова //, 17–18 дек. 2002 г. – Режим доступу: [http://lib.socio.msu.ru/l/library?e=d-000-00---0sor--00-0-0-0prompt-10---4-----0-11--1-ru-50---20-about---00031-001-1-0windowsZz-125110&a=d&c=sor&cl=CL1&d=HASHda9426d24ec8afd05703c8.5.4.31] (дата звернення: 15.10.2025).

- 36.Світовий атлас даних. Хорватія. Туризм : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [<https://ru.knoema.com/atlas/Хорватия/topics/Туризм>] (дата звернення: 15.10.2025).
- 37.Сухорукова Г. Огляд туристичної галузі в Україні: виклики, нові напрямки та перспективи : [Електронний ресурс] / Г. Сухорукова. – Режим доступу: [<https://hub.kyivstar.ua/articles/oglyad-turistichnoyi-galuzi-v-ukrayini-viklik-i-novi-napryamki-ta-perspektivi->] (дата звернення: 15.10.2025).
- 38.Український центр культурних досліджень. Втрати культурної спадщини та інфраструктури України... : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [<https://uccr.org.ua/news/vtraty-kulturnoi-spadshchyny-ta-infrastruktury-ukrainy-vnaslidok-rosiyskoi-ahresii-zafiksovano-ponad-3-500-ob-ektiv/>] (дата звернення: 15.10.2025).
- 39.Уроки історії: як здобути незалежність швидко та майже безболісно. Десятиденна війна : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [<https://www.psdinfo.pro/post/уроки-історії-як-здобути-незалежність-швидко-та-майже-безболісно-десятиденна-війна>] (дата звернення: 15.10.2025).
- 40.Brand Finance. Global soft power index 2024 : report : [Electronic resource]. – Available at: [<https://static.brandirectory.com/reports/brand-finance-soft-power-index-2024-digital.pdf>] (accessed: 15.10.2025).
- 41.Dark tourism market : [Electronic resource]. – Available at: [<https://market.us/report/dark-tourism-market/>] (accessed: 15.10.2025).
- 42.Heritage tourism market (2025–2030): size, share & trends analysis report... : [Electronic resource]. – Available at: [<https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/heritage-tourism-market-report>] (accessed: 15.10.2025).

43. International tourism revenue, percent of GDP – country rankings : [Electronic resource]. – Available at: [https://www.theglobaleconomy.com/rankings/international_tourism_revenue_to_GDP/] (accessed: 15.10.2025).
44. OECD. Tourism : [Electronic resource]. – Available at: [https://www.oecd.org/en/topics/tourism.html] (accessed: 15.10.2025).
45. Our World in Data. Share of GDP from tourism, 2009 to 2020 : [Electronic resource]. – Available at: [https://ourworldindata.org/grapher/tourism-gdp-proportion-of-total-gdp] (accessed: 15.10.2025).
46. Statistični urad Republike Slovenije (SURS). News (Index/13865) : [Electronic resource]. – Available at: [https://www.stat.si/StatWeb/pi/News/Index/13865] (accessed: 15.10.2025).
47. Travel & tourism as a % of GDP in Europe : [Electronic resource]. – Available at: [https://landgeist.com/2022/08/09/travel-tourism-as-a-of-gdp-in-europe/] (accessed: 15.10.2025).
48. UN Tourism (UNWTO). Official website & data resources : [Electronic resource]. – Available at: [https://www.unwto.org/]
49. World Economic Forum. Travel & tourism development index 2024 : insight report. – May 2024 : [Electronic resource]. – Available at: [https://www3.weforum.org/docs/WEF_Travel_and_Tourism_Development_Index_2024.pdf] (accessed: 15.10.2025).
50. World Economic Forum. Travel and tourism at a turning point: principles for transformative growth : insight report. – 2025 : [Electronic resource]. – Available at: [https://reports.weforum.org/docs/WEF_Travel_and_Tourism_at_a_Turning_Point_2025.pdf] (accessed: 15.10.2025).
51. World Travel & Tourism Council. Economic impact reports. – 2022.

52. World Travel & Tourism Council. Travel & tourism economic impact 2024: Bosnia-Herzegovina : [Electronic resource]. – Available at: [<https://assets-global.website-files.com/>] (accessed: 15.10.2025).
53. WTM Global Travel Report 2024 : in association with Tourism Economics : [Electronic resource]. – Available at: [<https://tourismanalytics.com/uploads/1/2/0/4/120443739/wtm-global-travel-report2024.pdf.coredownload.307954965.pdf>] (accessed: 15.10.2025).
54. 30 years of independence: from a newcomer on the tourist map to a role model in sustainability. – Published: 24.06.2021 : [Electronic resource]. – Available at: [<https://www.slovenia.info/en/press-centre/news-of-the-tourism-press-agency/16738-30-years-of-independence-from-a-newcomer-on-the-tourist-map-to-a-role-model-in-sustainability>] (accessed: 15.10.2025).

ДОДАТОК А

Рис А.1 Міст у Боснії і Герцеговині, зруйнований під час війни та відновлений після неї, як символ історичної пам'яті, стійкості й відродження

ДОДАТОК Б

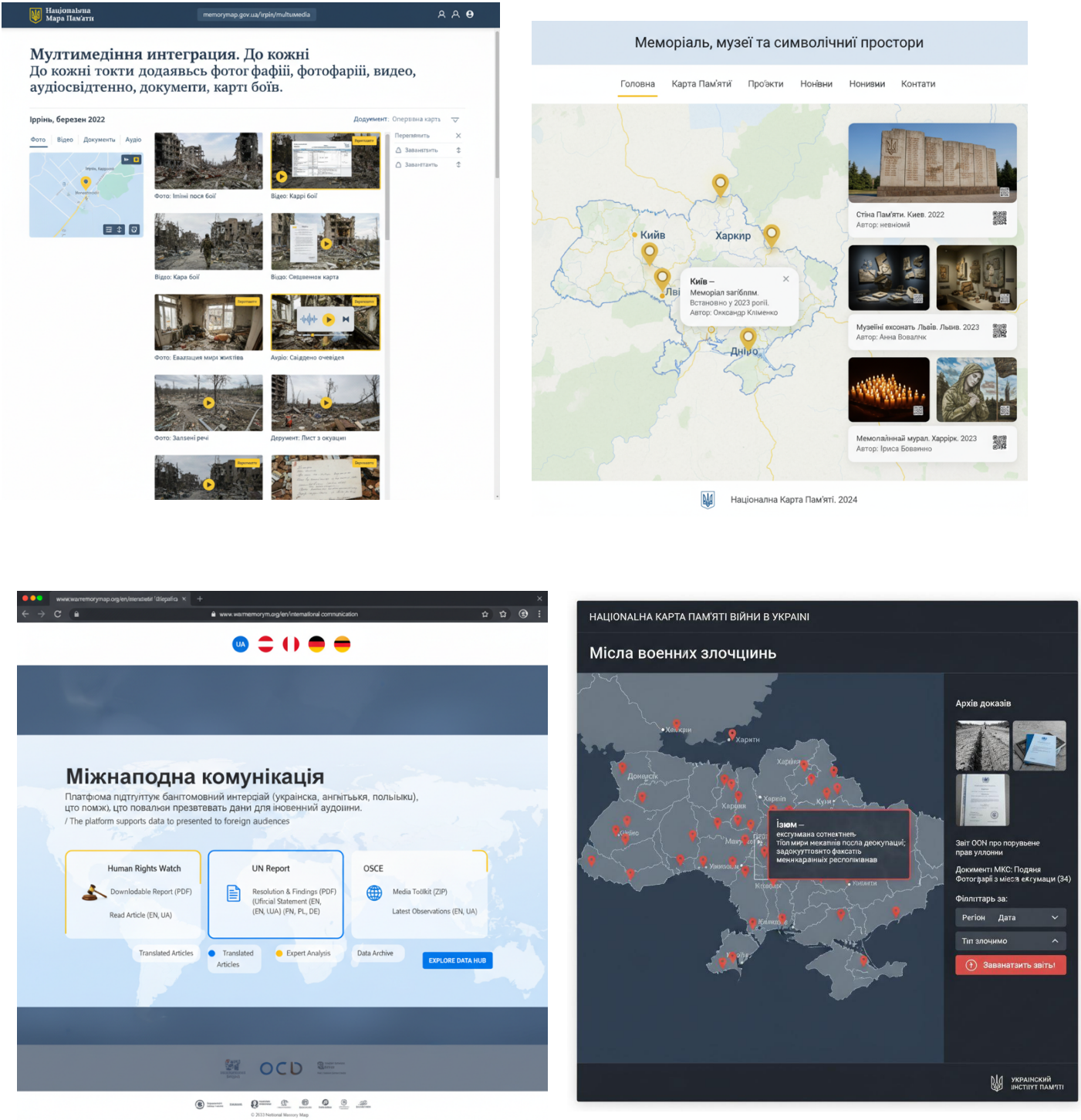

Рис. Б.1. Концепція візуального оформлення цифрової платформи ‘MemoryMap Ukraine’

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Кафедра світової політики, дипломатії та туристичного бізнесу

ВІДГУК НАУКОВОГО КЕРІВНИКА

на кваліфікаційну роботу студентки

Фісун Дар'ї Юрївни

на тему: «Туризм пам'яті як інструмент формування національної ідентичності:
досвід Західних Балкан та України»

19 грудня 2025 р.
м. Харків

Сучасні суспільно-політичні трансформації, зумовлені воєнними конфліктами та процесами переосмислення історичного минулого, актуалізують потребу у пошуку ефективних інструментів збереження колективної пам'яті та формування національної ідентичності. Одним із таких інструментів у сучасних умовах виступає туризм пам'яті, який поєднує культурну, соціальну та економічну складові розвитку держави. У цьому контексті тема дипломної роботи, обраної Фісун Д. Ю., є надзвичайно актуальною, науково обґрунтованою та має вагоме практичне значення, особливо в умовах повномасштабної війни в Україні.

У процесі написання дипломної роботи Фісун Д. Ю. проявила себе як відповідальна, старанна та здатна до самостійного наукового пошуку студентка. Вона дотримувалася календарного плану виконання роботи, своєчасно реагувала на зауваження та рекомендації наукового керівника, що позитивно вплинуло на якість дослідження.

Авторкою коректно визначено об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження, що забезпечило логічну, послідовну та структурно вивірену побудову дипломної роботи. Робота відзначається системним підходом до аналізу проблематики туризму пам'яті, поєднанням теоретичних узагальнень із практичним аналізом досвіду країн Західних Балкан та сучасних українських реалій.

Дипломниця продемонструвала вміння працювати з різнотипними джерелами, здійснювати їх критичний аналіз та узагальнення. Робота доповнена таблицями, схемами та графічними матеріалами, що підвищує наочність і переконливість отриманих результатів.

Висновки та рекомендації, сформульовані у роботі, є логічно обґрунтованими, відповідають поставленим завданням і мають практичну спрямованість.

Загалом дипломна робота Фісун Д. Ю. відповідає вимогам, що висуваються до кваліфікаційних робіт такого рівня, не містить істотних недоліків і заслуговує на позитивну оцінку. Авторка може бути допущена до захисту дипломної роботи.

Науковий керівник:

кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри світової політики, дипломатії
та туристичного бізнесу
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

 Парфіненко А. Ю.

ЗОВНІШНЯ РЕЦЕНЗІЯ

на кваліфікаційну роботу студентки

Фісун Дар'ї Юрїївни

на тему: «Туризм пам'яті як інструмент формування національної
ідентичності: досвід Західних Балкан та України»

В умовах повномасштабної війни, постконфліктних трансформацій та переосмислення національного наративу особливої актуальності набувають дослідження, спрямовані на осмислення ролі культурної пам'яті та інструментів її збереження. Туризм пам'яті в сучасних умовах постає не лише як сегмент туристичної індустрії, а як важливий соціокультурний і політичний механізм формування національної ідентичності, міжнародної репрезентації держави та суспільної згуртованості. Саме тому тема дипломної роботи Фісун Д. Ю. є актуальною, науково значущою та має виразну практичну спрямованість.

Авторка чітко сформулювала об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження, що забезпечило логічну побудову та цілісність структури дипломної роботи. Зміст роботи повністю відповідає заявленій темі та розкриває її у взаємозв'язку теоретичних, аналітичних і прикладних аспектів.

Дипломна робота складається з трьох логічно взаємопов'язаних розділів.

У першому розділі розкрито теоретичні основи дослідження туризму пам'яті, його соціально-економічну сутність та роль у формуванні національної ідентичності, а також охарактеризовано соціально-економічний профіль країн Західних Балкан. Другий розділ присвячений ґрунтовному аналізу практик туризму пам'яті в країнах Західних Балкан. Третій розділ має виразну прикладну спрямованість і є одним із найсильніших елементів роботи.

Робота базується на широкій та різноплановій джерельній базі, що включає наукові праці українських і зарубіжних дослідників, аналітичні звіти міжнародних організацій, статистичні дані та матеріали меморіальних інституцій. Таблиці, схеми та графічні матеріали органічно доповнюють текст і підсилюють аналітичну складову дослідження.

Висновки дипломної роботи є логічними, обґрунтованими та повністю відповідають поставленій меті й завданням. Загалом робота вирізняється науковою зрілістю, комплексним підходом і практичною значущістю.

З урахуванням викладеного вважаємо, що дипломна робота Фісун Д. Ю. відповідає вимогам, що висуваються до кваліфікаційних робіт, заслуговує на високу оцінку та може бути оцінена на **«відмінно» (90 балів)**.

Рецензент:

кандидат економічних наук, доцент,

завідувач кафедри готельно-ресторанного бізнесу

та харчових технологій

Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Данько Н. І.

